

Kafkas Hattı'nda Kurulan Stratejik Rus Kentleri

Strategic Russian cities established on the Caucasus line

Müberra Koçyiğit Türk^{*a}

Makale Bilgisi

Araştırma Makalesi

DOI:

10.33688/aucbd.1535637

Makale Geçmişi:

Geliş: 19.08.2024

Kabul: 08.04.2025

Anahtar Kelimeler:

Kafkasya

Rusya

Biyopolitika

Hidropolitika

Kent

Öz

Tarihi bağlamda Çarlık Rusya'sı; Don-Volga, Kuban-Terek nehirlerini askeri-ekonomi, güvenlik ve nüfus stratejilerinin merkezi haline getirmiştir. Kuzey Kafkasya'da akarsuları takiben kurulan Kafkas hattında yerli halklar sürgün edilmiş, Büyük Kafkas Dağları'nın kuzey eteklerinde kale kentler kurulmuştur. Çarlık Rusya'sı, bölgeye yerleştirdiği taraftar nüfustan güvenlik, askeri, ticari, sosyo-kültürel ve dini açıdan faydalanarak, Rus yayılmacılığı üzerinden bölgedeki konumunu sağlamlaştırmıştır. Rus dili ve kültürü bu hidropolitik kanallarla genişlemiştir. Çalışma, Çarlık Rusya'sının Kafkas hattını hangi nedenlerle nasıl inşa ettiğini ve burada kurduğu kalelerin kentlere nasıl dönüştüğünü incelemektedir. Çalışma için somut mekân yöntemi, tarihsel analiz yöntemi ve coğrafi determinizm teorisi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Kafkas hattında 18. ve 19. yy. da kurulan kentlerde Kafkas Savaşı öncesindeki nüfusun etnik boyutunun Ruslar, Ermeniler ve Ukraynalılar lehine değişim gösterdiği ve Rusların bölgede hâkimiyet kurduğu anlaşılmıştır.

Article Info

Research Article

DOI:

10.33688/aucbd.1535637

Article History:

Received: 19.08.2024

Accepted: 08.04.2025

Keywords:

Caucasus

Russia

Biopolitics

Hydropolitics

City

Abstract

In the historical context, Tsarist Russia made the Don-Volga, Kuban-Terek rivers the center of military-economic, security and population strategies. In the North Caucasus, local peoples were exiled on the Caucasus line established following the rivers, and fortress cities were established on the northern skirts of the Greater Caucasus Mountains. Tsarist Russia strengthened its position in the region through Russian expansion by benefiting from the supporter population it settled in the region in terms of security, military, trade, socio-cultural and religious aspects. Russian language and culture expanded through these hydropolitical channels. The study examines the reasons and how Tsarist Russia built the Caucasus line and how the fortresses it established here turned into cities. The concrete space method, historical analysis method and geographical determinism theory were used for the study. As a result of the study, it was understood that the ethnic size of the population before the Caucasus War in the cities established in the 18th and 19th centuries on the Caucasus line changed in favor of Russians, Armenians and Ukrainians and that the Russians dominated the region.

^{*}Sorumlu Yazar/Corresponding Author: muberrakocyigit09@mail.com

^aBağımsız Yazar, Diyarbakır/Türkiye, <http://orcid.org/0000-0002-5308-3638>

EXTENDED ABSTRACT

Russians were interested in regions that they could trust and open up to sea basins instead of cold climate regions and plain topography that was not suitable for defense (Koçyiğit Türk, 2024: 144). The Caucasus; Despite the plainness of the Eurasian steppes, as a mountainous region, it can open up to the Black Sea and the Caspian Sea. This attraction of the Caucasus determined the policy of Tsarist Russia in the region in terms of history and geography. In this context, the Caucasus line is one of the activities of Russian expansionism in the Caucasus.

The strategic goals of Tsarist Russia in establishing the Caucasus line were as follows:

- Tsarist Russia created a political map for the Caucasus. This map should be extremely pragmatic and in harmony with Russian imperialist interests.
- The river banks are the line where Russian and Ukrainian Cossacks are located where military units are stationed. The aim of the Russians is to displace the native peoples, settle a population that supports them in the region and to register their presence in the region.
- To establish castles and cities along hydraulic lines (rivers) and to ensure Russian security through the population that they settle in these places. Again, to benefit from this population in military, commercial, socio-cultural and religious terms, to strengthen Russian expansionism and its position in the region.
- To eliminate the influence of the Ottoman State by severing the ties between the Ottoman State and the Caucasian peoples and to seize the trade of the region.

In this context, the main research question of the study is; How was the Caucasus line established, based on what reasons, and what are its characteristics?

The main purpose of this study is to examine the reflections of the spatial changes made by Tsarist Russia in the Caucasus on the map, and to examine the cities established on the Caucasus line, which turned into military fortresses as examples of Russian expansionism, from a geopolitical and strategic perspective. In this context, the sub-objectives of the study are as follows:

- To be able to explain the hydropolitical approaches in Russian expansionism through the geographical characteristics of the Caucasus (Kuban-Terek rivers).
- This line is the line where the indigenous peoples of the Caucasus struggled against Tsarist Russia. In this context, one of the aims of the study is to reveal the just struggle of the Caucasian peoples against Tsarist Russia and the effect of this line on their exile from their homeland.
- Tsarist Russia settled a pro-Russian population in the region along the line that could fight against the Caucasian peoples. The study aims to reveal the Russian population engineering in the region by explaining the exile of indigenous peoples through the cities established on the Caucasus line with the biopolitics implemented by Tsarist Russia.
- It is noteworthy that the population settled by Tsarist Russia on the Caucasus line was chosen from Christian peoples who would not oppose it. In this context, the study also aims to express the

theopolitical dimension of the line. • It examines how the geopolitical process that began with the establishment of military fortresses transformed into cities over time.

For the study, the concrete space method, one of the research methods of Political Geography, was used. According to this method, the spatial characteristics of geopolitical, geostrategic and geoeconomic relations, regional, Global and international issues are examined and geopolitical situations are clarified. In this method, the concrete interests of the countries and the regional and Global results of these interests are examined (Hasanov, 2010: 240). The Caucasus line was formed on the geostrategic, geoeconomic and geopolitical interests of Tsarist Russia. In this context, the study aims to reveal the regional interests of Russia by examining the spatial structure of the Caucasus line. In addition, the historical analysis method was used for the study. The targeted situation in the historical analysis method is to understand the present by examining past events and to produce a perspective on the future. The study, the accuracy of which is confirmed by the analysis of the data, leads to inferences by synthesizing with literature review (Kaya, 2013: 277). In this context, the historical analysis method was used to examine the purpose for which the fortress cities established on the Caucasus line were established in the past, what strategic purpose they served, and how they have been shaped until today. One of the basic arguments of the Russian expansionist philosophy is the theory of geographical determinism. The Caucasus line was built along the Kuban-Terek rivers based on geographical determinism. Therefore, this theory was also used for the study. For the study; A literature review was conducted by using works written on the Caucasus in terms of Political Geography, especially Russian books and articles. In order to conduct a historical review of the period, historical studies produced on the Caucasus were analyzed and evaluated. Various encyclopedias and internet sources were used as secondary data sources. Cities distributed on the Caucasus line based on the distribution principle of geography were examined from past to present, and maps were drawn and shown based on ArcGIS 10.4 software in order to perceive the locations of these cities.

The following lines were established by the Russians as the “Mozdok line, Azak-Mozdok line, Mozdok-Vladikavkaz line, Kuban line, Sunja line, Lezgin line, Black Sea cordon line, Labinsk line and Belorochensk line” as parts of the Caucasian line following the rivers and coasts in the Caucasus.

Cities established on the Caucasus line: Terek, Kizlyar, Mozdok, Stavropol, Novopavlovsk, Pyatigorsk, Georgievsk, Kislovodsk, Plohladni, Baksan, Vladikavkaz, Yekaterinodar, Slavyansk-on-Kuban, Kropotkin, Cherkessk, Armavir, Nevinnomissk, Maykop, Ust Labinsk, Labinsk, Kurganinsk, Nazran, Sunja, Karabulak, Grozny, Khasavyurt, Lagodehi, Kvareli, Belorochensk.

The Caucasus line was established based on the hydropolitical processes, biopolitics, theopolitical approaches and some spatial arrangements of the socio-cultural-economic structure of Russian expansionism and brought the following results:

- The Caucasus line was realized by establishing military fortresses following the rivers as a geographical emphasis of the hydropolitical activities of Tsarist Russia. A pro-Russian population was settled in these fortresses. The socio-cultural-demographic structure was virtually rebuilt by the Russians on the Caucasus line. While Russia settled the population it could trust demographically along this line, it also registered its presence in the region by ensuring Russian security militarily through fortress cities.

- The line included the process of reconstruction by shaping the population in the Caucasus in order to end the struggle of the Caucasian peoples who resisted the occupation. The Caucasian peoples fought for their existence against Tsarist Russia along this line. The indigenous peoples were displaced by the biopolitics implemented by Tsarist Russia. In this respect, the line was one of the tools of the 1864 Circassian exile. In the cities established on the Caucasus line, the ethnic size of the population before the Caucasus War has changed in favor of Russians, Armenians and Ukrainians.

- While the Caucasus line was being built; forests, hills, rivers and mountains were taken into consideration. The situation that brought the line to the forefront was that it revealed the political map of the Caucasus, which has turned from castles into cities today (some of which are named after their founders, such as Grozny and Yekaterinodar), with military strategy and demographic emphasis. It was understood that the Russian castles established on the river lines in the Caucasus developed and became Russian cities.

- The peoples settled on the Caucasus line were Christians. Therefore, Tsarist Russia planned to settle in the Caucasus through the Christian population that supported it and benefited from these Christian peoples in demographic, commercial and military terms. On the other hand, it was understood that Tsarist Russia achieved its theopolitical goal of preventing the Caucasian peoples of different ethnic groups from uniting under the banner of Islam. In fact, the fact that the line was divided into wings and fought against Caucasian ethnic groups is evidence of this situation. The severing of this religious connection was not only within the region, but also with the weakening of ties with the Ottoman Empire. The decrease in the Ottoman Empire's activity in the region also caused the Caucasian peoples to weaken in the face of the Russian struggle.

The current situation of the Russian Federation in the Caucasus is a remote control mechanism. The cities established on the river lines are a part of this control mechanism. The way to access the South Caucasus was opened for Tsarist Russia, which gained dominance in the North Caucasus to a large extent with the Caucasus line.

- The remarkable feature of the settlements established on the Caucasus line is that they were the places where Tsarist Russia's agricultural (viticulture, sericulture, etc.) and commercial (smuggling of goods such as silk, cotton, wax, etc.) and population (Russian, Ukrainian, Kazakh, Armenian, Georgian, etc.) policies in the Caucasus were implemented. In this context, the cities established by Tsarist Russia on the Caucasus line were examples of Russian expansionism in socio-political, economic, military, strategic and demographic terms. The cities developed by Russia on the Caucasus line, agricultural-commercial functions that surpassed the administrative nature of these cities and the population that took their place in these functions, together with the urban models transferred to Russia, were born.

- The cities established on the Caucasus line were also places where there were educational centers and cultural interactions. Schools were opened for ethnic groups settled in the region. For example, with the prominence of agricultural and commercial aspects of Kizlyar, there was a viticulture and winemaking school due to the viticulture brought to the region by Georgians and Armenians, a silkworm school made compulsory by the Russians in the region, Russian schools, five schools for

Nogays, and madrasahs for Muslim children (Nurmagomedovna, 2007: 51). On the Caucasus line, Tsarist Russia learned local clothes, weapons, etc. from the Caucasian people. In his work on the Cossacks, Tolstoy (2006: 44) mentions a Cossack woman wearing a Circassian dress. Therefore, it can be said that the settlements established on the Caucasus line were also lines where there were cultural interactions. The cities established were also lines where the Russian language and culture spread. It is understood that these cities emerged as representatives of soft power through commercial-cultural means. Rivers have been the religious, cultural, commercial, military and demographic channels of soft power. Today, in the cities established by Russians on the Caucasus line, Russian, Ukrainian and Armenian populations that do not coincide with the previous local demographic structure have gained weight. Today, due to the exile of Muslim peoples from the region and the Christian population that has moved to the region, the socio-cultural structure has been transformed to a great extent. The suppression of the religious-ideological-cultural structure of the local peoples who remained in the region after the exile has weakened their power.

1. Giriş

Tarihsel bağlamda kuzeyden gelen kavimlerin istilasına uğrayan Kafkasya; en etkili ve kalıcı işgali Ruslar tarafından görmüştür (Tavkul, 2015: 85). Çarlık Rusya'sı, jeopolitik yayılmacılığı adına tarih boyunca uygun iklimin, savunmaya elverişli dağlık topografyaların ve denizel havzaların hâkimiyetini elde etmek için coğrafi unsurları son derece iyi kullanabilmiş bir devlettir. Koçyiğit Türk'e göre (2024: 144) Ruslar, soğuk iklim bölgeleri, savunmaya elverişsiz sade topografya yerine güven duyabileceği ve denizel havzalara açılabilen bölgelere ilgi duymuşlardır. Kafkasya; Avrasya bozkırlarının sadeliğine karşın, dağlık bölge olarak Karadeniz ve Hazar Denizi'ne açılabilir. Kafkasya'nın bu cazibesi, tarihi ve coğrafi açıdan Çarlık Rusya'sının bölgedeki politikasını belirlemiştir. Bu bağlamda Kafkas hattı; Rus yayılmacılığının Kafkasya'daki faaliyetlerinden biridir. Bütünsel açıdan Kafkasya, Rusya için siyasi ve coğrafi kontrol sağlamak istediği bölgedir. Kafkas hattının Daryal Geçidi üzerinden Gürcistan'a açılması, Rusya'nın Güney Kafkasya'nın anahtarını elde edebileceği anlamına gelmektedir.

Klasik Rus jeopolitiğinin temel teorilerinden biri coğrafi determinizm teorisidir. Bu teorinin savunucularından Lev Meçnikov; insanlığın nehir, deniz ile okyanuslardan yararlanarak geliştiğini ifade etmiştir. Meçnikov; önce nehirlerin, ardından, denizlerin, sonrada okyanusların kullanımının uygarlık gelişiminde etkili olduğunu belirtmiştir (Hasanov, 2010: 140). Bu bağlamda Rus yayılmacı felsefesinin coğrafi determinizme dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ruslar, knezlik sürecinden başlayarak bilhassa Çarlık Rusya'sı döneminde bölge hâkimiyetini sağlamak ve ticari yolları ele geçirerek jeoekonomik kazanç sağlamanın yolunu coğrafi unsurlara yani nehir, deniz ve okyanuslara erişimle sağlanabileceğine inanmıştır. Kafkas halklarının Ruslar ile ilk teması 10. yy.'a dayanmakta olup, 914'de Dinyeper Nehri ağzından itibaren Don ve Volga (İdil) nehirlerini takiben Hazar Denizi'ne kadar inmeleri ile olmuştur. 944'de ise Hazar kıyılarından günümüz İran topraklarına kadar inen Ruslar, Kuban Irmağı'na değin Taman Yarımadası'nda Tumutarakan Prenslığı'ni kurmuşlardır (Baddaley, 1989: 36). Bu bağlamda Çarlık Rusya'sı, coğrafi determinizm etkisi ile Kuban-Terek nehirlerini takiben Kafkas hattını kurmuştur. Akarsular, dağlar, zirveler ve ormanları kapsayan Kafkas hattı, Rusların bölgeye hâkimiyetini kolaylaştıran coğrafi unsurları içermekteydi. Ayrıca bu hat; Kuzey Kafkasya'da ticareti ele geçirme ve yeraltı kaynaklarına erişmenin yollarından biriydi. Kafkas halklarının Ruslar ile egemenlik mücadelesi bu hat boyunca sürmüştü. Kafkas hattı; Çarlık Rusya'sının yerli halkları sürgün ederek hat boyunca yerleştirdiği taraftar nüfus üzerinden bölgedeki varlığını ispatlamak, Kuzey Kafkasya'yı el geçirmek ve bu bölgeden Güney Kafkasya'ya erişmek açısından son derece önemli idi.

Kafkas hattının kurulması; Çarlık Rusya'sının mekânsal algısına dayalı olarak gelişmiştir. Mekânsal algı, devletlerin tutumlarının temelini oluşturan ve aktörlerin politik, sosyo-ekonomik, kültürel eylemlerini belirleyen unsurdur. Mekânsal algı; kimi zaman arazi, sınır, başkent, bölge statüsü, kimi zamanda coğrafi haritadır (Hasanov, 2010: 269-271). Çarlık Rusya'sı, Kafkasya'da hâkimiyet kurmak ve bölgeyi kontrol etmek için Kuban-Terek nehirlerine dayalı "Kafkas hattı" adı verilen coğrafi bir harita oluşturmayı tasarlamıştır. Bu tasarım, geçmişten günümüze Kafkasya'da yerinden edilmiş yerli halkların çeşitli coğrafi sahalara sürgününü ve bu bölgede onların aleyhine değişen demografiyi ortaya çıkarmıştır. Bu sorun günümüzde de devam etmektedir.

Mekânın yeniden düzenlenmesi, modernleşmenin bir özelliği olup, haritaya sahip olmayı ön plana çıkarmaktadır (Bauman 2010: 37). Kafkasya’da mekânın yeniden düzenlenmesi önceki mekânla uyumsuz bir haritanın doğuşunu simgelemektedir. Günümüzde Kafkasya’da Rus politikaları nedeniyle coğrafi, etnik ve siyasi sınırlar birbiriyle örtüşmemektedir. Bu sınırların örtüşmemesinde Çarlık Rusya’sı tarafından bölgeye yerleştirilen Rus, Ermeni ve Ukraynalıların varlığı etkili olmuştur.

Çağdaş mekân savaşlarının ilk politik hamlesi, ülke yönetimince kolay okunabilir harita üretmek, yerli toplulukları aşına oldukları yön bulma araçlarından mahrum bırakarak şaşkınlığa düşürmektir. Bu bağlamda amaç, mekânın yeniden biçimlendirilerek masadaki çizilmiş haliyle kusursuzca kapatmaktır (Bauman, 2010: 40). Çarlık Rusya’sının projesi, Kafkasya’yı yeniden düzenlemeyi gerektirmekte idi. Bu düzenleme kolay olmayan ve Kafkasya’nın özgür halklarının tanıdıkları coğrafi ortamdan mahrum bırakılmasını ön gören bir dizi aşamayı içermekte idi. Bu ön görünün temel noktaları, Bauman’ın deyimi ile mekânsal haritalandırmalardan haritayı mekânsallaştırmaya giden süreçti.

Kafkas hattının kurulmasında Çarlık Rusya’sının stratejik hedefleri şunlardı:

- Çarlık Rusya’sı Kafkasya için siyasi harita oluşturmuştur. Bu harita son derece pragmatik, Rus emperyalist çıkarları ile uyum içinde olmalıdır.
- Akarsu boyları askeri birliklerin yerleştirildiği Rus ve Ukrayna Kazaklarının bulunduğu hattır. Rusların amacı yerli halkların yurtlarından edilerek, bölgeye kendine taraftar nüfusu yerleştirip bölgedeki varlığını tescillemedir.
- Hidrolik hatlar (akarsular) boyunca kaleler ve kentler kurmak suretiyle buralara yerleştirdiği taraftar nüfus üzerinden Rus güvenliğini sağlamaktır. Yine bu nüfustan askeri, ticari, sosyo-kültürel ve dini açıdan faydalanarak, Rus yayılcılığını ve bölgedeki konumunu sağlamlaştırmaktır.
- Osmanlı Devleti ile Kafkas halkları arasındaki bağı kopararak Osmanlı Devleti’nin etkinliğini yok etmek ve bölgenin ticaretini ele geçirmektir.

Bu bağlamda çalışmanın temel araştırma sorusu; Kafkas hattı, hangi nedenlere dayalı olarak nasıl kurulmuştur ve hangi niteliklere sahiptir?

2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı; Çarlık Rusya’sının Kafkasya’da yaptığı mekânsal değişimlerin haritaya yansımalarını ele alarak, Kafkas hattında kurulan ve Rus yayılcılığının birer örnekleri olarak askeri kalelerin dönüştüğü kentleri jeopolitik ve stratejik açıdan incelemektir. Bu bağlamda çalışmanın alt amaçları şunlardır:

- Rus yayılcılığında hidropolitik yaklaşımları Kafkasya’nın coğrafi nitelikleri (Kuban-Terek nehirleri) üzerinden açıklayabilmek.

- Bu hat, Kafkas yerli halklarının Çarlık Rusya'sı karşısında mücadele ettiği hattır. Bu bağlamda çalışmanın amaçlarından biri Çarlık Rusya'sına karşı Kafkas halklarının haklı mücadelesini ve vatanlarından sürgün edilişlerinde bu hattın etkisini ortaya koymaktır.

- Çarlık Rusya'sı; hat boyunca Kafkas halkları ile mücadele edebilecek Rus taraftarı nüfusu bölgeye yerleştirmiştir. Çalışma, Çarlık Rusya'sının uyguladığı biyopolitikalarla Kafkas hattında kurduğu kentler üzerinden yerli halkların sürgününü açıklayarak bölgede ki Rus nüfus mühendisliğini ortaya koyabilmeyi amaçlamaktadır.

- Çarlık Rusya'sının Kafkas hattında yerleştirdiği nüfusun kendine muhalif olmayacak Hristiyan halklardan seçmesi dikkat çekicidir. Bu bağlamda çalışma, hattın teopolitik boyutunu da ifade etmeyi amaçlamaktadır.

- Askeri kalelerin zamanla nasıl kentlere dönüştüğünü incelemektir.

Çalışma için Siyasi Coğrafyada kullanılan somut mekân yönteminden faydalanılmıştır. Bu yöntemde göre jeopolitik, jeostratejik ile jeoekonomik ilişkilerin bölgesel, Global ve uluslararası konuların mekânsal karakteristiği incelenerek, jeopolitik durumlar açıklığa kavuşturulmaktadır. Bu yöntemde ülkelerin somut çıkarları ile bu çıkarların bölgesel, küresel sonuçları incelenmektedir (Hasanov, 2010: 240). Kafkas hattı; Çarlık Rusya'sının jeostratejik, jeoekonomik ve jeopolitik çıkarları üzerine oluşturulmuştur. Bu bağlamda çalışma; Kafkas hattının mekânsal yapısını inceleyerek, Rusya'nın bölgesel çıkarlarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca çalışma için tarihsel analiz yönteminden faydalanılmıştır. Tarihsel analiz yönteminde hedeflenen durum, geçmişteki olayların incelenerek günümüzü anlamak ve geleceğe dair bir bakış açısı üretmektir. Verilerin analizi ile doğruluğu teyit edilen çalışma, literatür taraması ile sentezlenerek çıkarımlara götürür (Kaya, 2013: 277). Bu bağlamda Kafkas hattında kurulmuş olan kale kentlerin geçmişte ne amaçla kurulduğu, hangi stratejik amaca hizmet ettiği ve günümüze değin nasıl şekillendiğini ele almak amacı ile tarihsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Rus yayılmacı felsefesinin temel argümanlarından biri, coğrafi determinizm teorisidir. Kafkas hattı; Kuban-Terek nehirleri boyunca coğrafi determinizme bağlı olarak inşa edilmiştir. Bu nedenle çalışma için bu teoriden de faydalanılmıştır.

Çalışma için; Siyasi Coğrafya açısından Kafkasya üzerine yazılmış eserlerden, bilhassa Rusça kitaplardan, makalelerden faydalanılarak literatür taraması yapılmıştır. Dönemin tarihsel incelemesinin yapılabilmesi adına Kafkasya üzerine üretilmiş tarihi-askeri çalışmalar analiz edilerek değerlendirilmiştir. Çeşitli ansiklopedilerden, internet kaynaklarından ikincil veri kaynağı olarak faydalanılmıştır. Coğrafyanın dağılış ilkesi üzerine Kafkas hattında dağılım gösteren kentler, geçmişten günümüze ele alınmış, bu kentlerin konumlarının algılanması adına ArcGIS 10.4 yazılımı esas alınarak harita çizilip gösterilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Kafkas Hattı'nın İnşası

Rusya'nın Kafkasya üzerine hidropolitik tasarımları masa başında çizilmiş ve Asya steplerinde Don-Volga nehirleri ile inşa edilmeye başlanmıştır. Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da akarsuları takiben stratejik kentler oluşturmasındaki iki öncülü Hazar Devleti ile Altın Ordu Devleti'nin bakiyeleri olan

hanlıklardır. Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da yayılma faaliyetleri knezlik döneminde başlamış ve akarsu havzalarını esas almıştır. 9. yy. ın sonlarında Kiev Rusya'sı ticari yolları ele geçirmek için Kafkasya'nın kuzeyinde önce Hazar Devleti ile birlik oluşturmuş, daha sonra güçlenerek Hazarların topraklarını alarak, Don-Kuban havzalarında yerleşimler kurmaya başlamıştır. Bunlardan biri Belaya Vezha'dır (Coene, 2010: 110). Yine Don Nehri çevresindeki Rostov'da kaleler inşa etmişlerdir (Kurat, 2014: 26). Ruslar, Taman Yarımadası'nı almak için Don-Kuban nehirlerinde nüfus ve yerleştirme faaliyetlerine başlamış ve bunu kesinleştirmek için Kafkasya'nın elit kabileleriyle evlilikler gerçekleştirmişlerdir. Bu durum Rusların Kafkasya'daki kolonyal faaliyetlerinin de başlangıcı olmuştur.

Rusya'nın Kafkasya'da akarsu hatları boyunca yürüttüğü nüfus faaliyetleri, hanlıkların yavaş yavaş ele geçirilmesi ile sürmüştür. 1487'de Kazan Hanlığının işgali ile Rusya; Volga Nehri çevresine nüfus yerleştirmiştir. 1556'da ise Astrahan Hanlığının ele geçirilmesiyle Terek Hattı'nda nüfus yerleştirme faaliyetlerine devam etmiştir. Forsyth'e göre (2019: 257) Çarlık Rusya'sının Astrahan'ı alarak Terek Nehri'nde kale inşasına başlaması, onların Kafkasya'daki resmi varlığıdır. Böylece Ruslar, Kafkasya'da yayılma fırsatı elde ederken, bir yandan da bölgedeki Türk hâkimiyetine son vererek ticari yolları ele geçirmeye başlamıştır. Nitekim Asya ticareti, Volga Nehri üzerinden, Avrupa ticareti ise Don Nehri üzerinden gerçekleşmekteydi. Taman Yarımadası üzerinden Don Nehri civarındaki Tanais, Yunan ticari kolonilerinin başlangıcı idi ve ticari ürünler Kuban-Don Nehri ile Volga Nehri'ne veya Dinyeper Nehri'ne, bir kol ise Don Nehri'nden Maniç-Kuma Nehri üzerinden Hazar Denizi'ne ulaşmaktaydı (Canbek, 1978: 18). Çarlık Rusya'sı, Don-Kuban ve Volga-Terek nehirleri boyunca nüfus ve ticari faaliyetlerde bulunarak bu hatları güvenlik, aidiyet, ekonomi, nüfus ve askerî açıdan değerlendirmiştir. Bu bağlamda Don-Volga, Kuban-Terek nehirleri, Çarlık Rusya'sının Kafkasya'da yürüttüğü siyasi, askeri-ekonomi ve nüfus stratejilerinin merkezi olmuştur. Çarlık Rusya'sının ilk etapta akarsu havzalarını ticari amaçlarla Kazak nüfusunu ileri sürerek stratejik olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

Çarlık Rusya'sının Karadeniz Havzası üzerinden başlattığı yayılma politikası, biyopolitik ve kent jeopolitiği üzerinden yapılanmıştır. Korkunç İvan'ın Kazan'ı fethinden sonra Rusların Kafkasya etkinliği başlamıştır. Rus yayılma siyasetinin bir parçası olarak Hindistan'a ve sıcak denizlere yakın olma fikri I. Petro döneminde baskın hale gelmiş ve Asya-Kafkasya bölgesi İngiltere ve Çarlık Rusya'sı arasında çekişilen bölge olmuştur. Osmanlı-Safevi mücadelesinden etkilenen Rusların ilk hamlesi başarısız olmuş ve Ruslar, 1604'de Kafkasya'nın kuzeyine çekilmişlerdir. Ancak bu süre içinde faaliyetlerine devam eden Ruslar, Kazaklarla irtibata geçerek kaleler kurmaya başlamıştır. Bu faaliyetler Rus kolonizasyonunun Kazak halklarıyla doğuşunu ve Kafkasya'da kurmaya çalıştığı istikrarlı yerleşimini simgelemiştir. Örneğin 18. yy.'ın ikinci yarısında Kazakların yerleştirildiği yaklaşık olarak kırk kale; İrtiş Hattı Omsk (1716'da kuruldu), Semipalatinsk (1718), Pavlodar (1720), İlek (1731), Orsk (1735), Orenburg (1743) ve Petropavlovsk (1752) kasabalarından oluşmaktaydı (Sabol, 2002: 588).

Günümüzde Rus stepleri ve Kuzey Kafkasya kentleri adeta Rusların kolonyal ve demografik faaliyetlerinin simgeleridir.

Kafkas hattı, Terek (Grebensky) Kazaklarına dayanmaktadır. Ruslar tarafından sırasıyla “Mozdok hattı, Azak-Mozdok hattı, Mozdok-Vladikavkaz hattı, Kuban hattı, Sunja hattı, Lezgin hattı,

Karadeniz kordon hattı, Labinsk (Laba) hattı ve Beloroçensk hattı” olarak Kafkasya’da akarsuları ve kıyıları takiben Kafkas hattının parçaları olarak kurulmuştur.

Kafkasya’da Kavkazya Liniya yani “Kafkas hattı” olarak adlandırılan hat; Kuban-Malka-Terek-Laba-Beloroçensk-Sunja nehirleri üzerinde kurulmuş bir dizi kale ve kenti içine almaktadır. Bu hattın amacı Güney Kafkasya ile iletişim kurmak, dağlıların (dağlılardan kasıt Kafkas yerli halklarıdır) baskısına karşın güneyi korumak, alınan bölgeleri itaat altında tutmaktır (Kafkas Hattı, 1894: 813). Kafkas hattının; ticari-ekonomik (tarım), askeri stratejik (kaleler ve savunma), demografik ve siyasi açıdan Rus yayılcılığının bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Oldukça makul görünen ve Karadeniz’den Hazar Denizi’ne uzanan Kafkas hattının coğrafi niteliği göze çarpmaktadır. Akarsular, dağlar, zirveler ve ormanlar, Kafkas hattı için uygun bulunmuştur. Akarsular, demografinin elverdiği, tarım, ticaret, hayvancılık ve kent oluşumlarını desteklemektedir. Kuban-Terek nehirlerinin kolları ile beraber Büyük Kafkas Dağlarını takip ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısı ile Çarlık Rusya’sı, iki stratejik denizel havzanın ortasında yer alan bu dağlık kütlenin savunma açısından elverişli sahasına kendi sade yapılı coğrafi ortamına güvenmediği kadar güvenmek istemiştir. Nitekim dağlık topografyayı takip eden akarsu hattında oluşturulan askeri kaleler, zamanla büyüyerek kentlere dönüşmüştür. Zirveler, iletişim hatları olarak gözetleme kulelerini oluşturmuştur. Kafkas hattı, Çarlık Rusya’sının Kafkas sınırını oluşturmuş ve bu nedenle bu hatta kurulan kale kentler, sınır karakolları olmuştur. Coğrafi dayanak olarak akarsularla doğal hat oluşturulmaya çalışılırken, bir yandan da Kafkas Dağları sınır haline getirilmiştir. Öte yandan bu hat ile Çarlık Rusya, Kuzey Kafkasya eteklerinde yeraltı kaynaklarına erişme imkânı da elde etmiştir. Kafkas hattındaki ormanları ele geçirmek inşaat ve yakacak malzemelerinden yerli halkı mahrum bırakmak ve onların savunma hatlarını kırmak hedeflenmiştir. Kafkas hattı, Çarlık Rusya’sının yeni topraklar ele geçirme çabasının bir tür yoludur. Bu durumun göstergesi ise hattın zaman içinde güneye doğru genişlemesidir.

Akarsu hatları ile başlayan Kafkasya’nın projelendirilmesi süreci stanitsalar ile devam etmiştir.

Çarlık Rusya’sı, Kafkasya’da kalelerden büyüyerek şehre dönüşen toplam 104 şehir kurmuştur (Gorbunova, 2017: 103). Ancak kurulan bu kentlerin hepsi Kafkas hattında olmamıştır. Hat üzerinde kurulan kentlerin ortak nitelikleri, Rus yayılcılığının birer parçası olmalarıdır. Kafkas hattı şu bölümlerden oluşmaktadır (Kafkas Hattı, 1894: 813): (Şekil 1).

1. Doğu kanat; Terek ile Sunja nehirleri, Kumuk Ovası’ndan Hazar Denizi’ne ve Çeçenistan’dan merkezi kısma kadar devam ediyordu.

2. Batı kanat; Kuban ve Laba Nehri’ni takiben Kuban-Laba hattından oluşuyordu.

3. Karadeniz kıyısından itibaren Karadeniz kordon hattı olarak, Kuban Nehri’nin ağız kısmından başlayarak, Kuban Nehri boyunca 180 verst uzanıyordu.

4. Merkez kısmı olan ve Zelençuk Nehri’nden Kuban-Malka ve Terek sırasında Mozdok kentine yakın gizli köprüye, Kislovodskaya, Kabardey hatları, Gürcü askeri yolunun bir bölümü ve Viladikavkaz’a kadar Volga-Don Kazakları, Büyük-Küçük Kabardey, Karaçay ve dağ kabilelerinin yerleşimlerinden oluşmaktaydı.

5. Vladikavkaz ise, Gürcü Askeri Yolu'nun güney ve kuzeye uzanan kısmını oluşturuyordu. Bu hat 1940-1950'li yıllarda yeniden geliştirilerek son üç bölüm doğu-batı kanadına dönüştürülmüştü.

Şekil 1. Kafkas hattında kurulan kentler

Kafkas hattının doğu kanadını Dağıstan, Çeçen, İnguş, Kumuk, Lezgi gibi farklı etnik gruplar oluştururken, batı kanadını Çerkes kabileleri, orta kanadını yine bir Çerkes kabilesi olan Kabardeyler, Türk grupları olan Karaçay ve Malkarlar oluşturmaktaydı (Şekil 2). Bu gruplar etnik açıdan farklı olsa da üst kimlikte Kafkasya'yı temsil etmekteydiler ve ortak İslam inancına sahiptiler. Kafkas halklarında dini birliğe dayalı Osmanlı Devleti'ne bağlılık söz konusuydu. Bu durum onların Rusları düşmanı olarak görmelerine ve onlarla mücadele etmelerine neden olmuştur (Berkok, 1958: 359). Çarlık Rusya'sı; aynı inanca sahip etnik gruplara karşı Hristiyan inancına mensup kendine taraftar nüfusla Kafkas kabilelerinin birleşmesini engellemeye çalışmıştır. Bu açıdan Kafkas hattı, Ortodoks Hristiyan hattını oluşturmak ve hat üzerinde kurulan kentler Rus yayılmacılığını sağlamak amacını taşımıştır. Çarlık Rusya'sı, Kafkas hattının doğu kanadında doğan ve İslam bayrağı altında Ruslara karşı kabilelerin birleşmesini ön gören gazavat hareketinin yok olmasını sağlamak için doğu kanadından başlayarak askeri kale kentleri oluşturmuştur.

Şekil 2. Kafkas-Rus mücadelesi başladığında Kafkasya'nın etnik durumu (Berkok, 1958, Tarihte Kafkasya).

Kazaklar, Çarlık Rusya'sının Kuzey Kafkasya'daki demografik inşasının en kritik parçasıydı. Öyle ki, Don Kazakları, Terek Kazakları ve Kuban Kazakları Çarlık Rusya'sının hidropolitik stratejilerinin vurgularıydı. SSCB döneminde Kafkasya'da açılan cephelerde bu isimlerle anılıyordu.

Kafkas hattında ilk önce Mozdok hattı kurulmuştur. Mozdok, Sunja-Sulak ve Lezgi hatları, Kafkas hattının doğu kanadını temsil etmişlerdir. Kafkas hattının doğu kanadı güneyde Kafkas Dağları güvenli eteklerine yaslanan konumu ile Terek Nehri ve onun kolları olan Malka, Sunja nehirleri ile tarıma ve hayvancılığa elverişli coğrafi ortamdan oluşmaktaydı. Asırlardır bu bölgedeki ticari yollar ve Hazar Havzası, Rusya'nın hedef bölgesi haline gelmişti.

Çarlık Rusya'sı, 1769'da Terek hattında 517 Kazak (Kazaklar için Kozak tabirini çoğunlukla Ukraynalılar kullanırlar) ailesini kurmuş olduğu stanitsalara yerleştirmiştir (Baddeley, 1989: 45). Rusların asi halklar olarak tanımladığı Çeçenler ve Dağıstanlılar ile Ruslar arasında geçen mücadeleler sonucunda bazı kaleler yıkılarak tahkim edilmek zorunluluğunu doğurmuştur. Bu kaleler aynı zamanda Kafkas halklarının Ruslara karşı cephe almasını ve onlara karşı nefretlerinin doğmasına neden olurken, bir yandan da Kafkas halklarının Ruslara karşı gazavat eylemi ile İslam inancı altında birleşmelerini de sağlamıştır. Nitekim Gammer'a göre (1992: 49) Nakşibendilik, General Yermalov'un faaliyetleri karşısında kin duyan Çeçenler ile Dağıstanlılar arasında benimsenmesine neden olmuştur. Bu anlamda Terek Nehri boyunca inşa edilen kalelerde Rus-Kafkas mücadelesi sürmüştür. 11. Ordu; Terek-Dağıstan ordusu, 9. Ordu ise Kuban ordusu olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle Kuban ve Terek Hattı'nın askeri stratejik boyutu söz konusudur. Terek Hattı, Osmanlı Devleti ve Rusya'nın Kafkasya'daki mücadele sahalarından biridir.

Çarlık Rusya'sı, Osmanlı Devleti ile Kafkas hattının doğu kanadı olan Terek Nehri boyunca kurulan kaleler üzerine problem yaşamıştır. Bu hat Çarlık Rusya'sının Kafkasya'da ilk kurduğu kale yerleşimlerinin olduğu hat olması ve Osmanlı Devleti'ne dini açıdan bağlı olan Çeçenistan ile Dağıstan'ın Osmanlı Devleti ile irtibatının koparılması ve bağımsızlık mücadelelerinin bitirilmeye çalışılması nedeni ile son derece stratejiktir. Bu bağlamda bölgenin her iki taraf içinde jeoekonomik, teopolitik, demografik ve askeri önemi söz konusudur. Kuban Nehri ve kollarında oluşturulan askeri hatların Çerkeslere dönük olmasına binaen, Terek-Sulak nehirleri ve kollarında oluşturulan askeri hatlar ise Çeçen, Kumuk ve Dağıstan halklarına dönük olarak inşa edilmiştir.

Kafkas Hattı'nın doğu kanadında kurulan kentler:

Terki (Tersky-Terek) adı altında Ruslar birkaç yerleşim kurmuşlardır. Bunlardan biri IV. İvan döneminde Terek ve Sunja nehirlerinin birleştiği noktada inşa edilen, Osmanlı-Rusya arasında diplomatik krize neden olan ve yıkılması gerektiğine karar verilen kaledir. Bu kale Dağıstan ile Çeçenistan'ı kontrol altında tutmak için kurulmuştur (Nevruz, 2017). Terki, Kızılyar'ın kuzeydoğusunda bir kale kenti olarak 1537'de kurulmuş ve Rusların kalesi haline gelmiştir. 16. yy.'ın ikinci yarısında Ruslar, Terki'ye (Terek) Kazak nüfusunu yerleştirmişlerdir (Çaycıoğlu, 2022: 725).

Terki'nin İran ve Hindistan'a bağlanması nedeniyle ticari bir önemi vardı. 17. yy. sonundan 18. yy. başına değin Terki, ticaret merkezi olarak pasajların, gümrük ofislerinin, kervansarayların bulunduğu bir yerdi. Nitekim Berkok (1958: 343) Terki'nin bir ticaret merkezi olarak, Ruslar tarafından Kafkasya'ya dönük ilk muharebesi olduğundan bahsetmiştir. Kente yakın bir yerde liman inşa edilerek Astrahan'dan çeşitli mallar ile askeri malzemeler getirilirdi (Nurmagomedovna, 2007: 44). Dolayısı ile Terek; kuzey-güney, denizyolu bağlantıları güçlü olan ticaret merkezi idi ve bu anlamda Kuzeydoğu Kafkasya'nın ihtiyaçlarını gideren bir konumdaydı. Rusya, Dağıstan, Kabardey, Çeçenistan, Osetya, Güney Kafkasya ile İran, Hindistan, Orta Asya vasıtalı ticari yolların düğüm noktası idi. İran'dan gelen ipeğin Rusya'ya gitmesi bu yolla sağlanıyordu (Nurmagomedovna, 2007: 45). Bu bağlamda Terek Nehri boyunca kurulan kentlerin bir amacı da ticari kazançlar elde etmek olmuştur. Bu nedendir ki Çarlık Rusya'sı bu hat boyunca inşa ettiği yerleşmelerde bilhassa Gürcü ve Ermeni nüfusunu ticari açıdan kullanmıştır. Kale, 18. yy.'a kadar varlığını sürdürse de yeni yapılan kalelere nakledilmiş ve 200 kişilik bir tabya haline gelmiştir (Терский, 1901: 90). Terki'nin Kumukların güneydoğusunda yer alması bu şehrin Astrahan ile bağlantılı ticari güç elde etmenin yanı sıra bölgeyi ve Kumukları denetlemek için kurulmuş bir hat olduğu izlenimini de vermektedir. Nitekim Kumuk-Sulak hattı, Kumukların yaşadığı bölge olan Hazar Denizi kıyıları, Sulak Nehri, Terek Nehri'nin bir bölümü, Aksay ve Koysu nehirlerini içermekte idi. Bölge'nin denize kıyısının olması Astrahan'dan sonra Ruslar için güven duyabileceği bir coğrafi ortam, ticari, demografik, askeri bölgeye sahip olma anlamını içermekte idi.

Terek te Çerkes, Ermeni, Gürcü, Pers, Hint, Polonyalı, Litvanyalı, Alman vb. halklar geçici ya da devamlı olarak yaşamıştır. Ancak Çarlık Rusya'sının bu bölgede bel bağladığı halk Ermeniler olmuştur (Nurmagomedovna, 2007: 38). Nitekim 1828 Türkmençay Antlaşması'nın akabinde Ermeniler Kafkasya'ya topluca göç ettirilerek yerleştirilmiştir.

Kızılyar, Terek şehrinin ortadan kalkması ile kurulmuştu. Bu iki kent Çeçen, İnguş, Dağıstan arasında ticari ve hayati malların takas bölgesi haline geldiğinden Kafkas yerlileri için önemliydi.

Böylece Çarlık Rusya, bölgedeki baskınlığı ile Kafkas halklarının iletişimini de kesmiş oluyordu. I. Petro, Kutsal Haç kalesini inşa ettikten sonra kalenin yıkılması ile Kızılyar kalesini inşa ettirmiştir. İmam Mansur, Kızılyar kalesini Ruslardan almak için mücadele vermiştir. 1735'de kurulan Kızılyar kalesi, Kafkas hattının ilk kalesini oluşturmaktadır. Mozdok hattının bir parçası olarak Kızılyar ile Mozdok, Kafkasya'da kurulan ilk Rus hattı olmuştur. Kızılyar kalesinin yarım verst uzağında Müslüman Çerkesler yaşıyor ve Ukrayna, Rus nüfusları 18. yy itibari ile Mozdok ve Kızılyar'a yerleştirilmek için Anadolu, İran'dan gelen Ermeniler ve Gürcüler Kafkasya'da bulunuyorlardı (Forsyth, 2019: 289). Nitekim Nurmagomedovna'a göre (2007: 40) Kızılyar'daki mahalle isimleri bu etnik grupların isimleri olan Gürcü, Ermeni, Çerkes, Kazan Tatar mahallesi vb. olarak anılmıştır. Ancak Ermeni nüfusuna ayrı bir ehemmiyet gösterilmiş ve çok sayıda Ermeni Kızılyar'a yerleştirilmiş ve zamanla Ermeni nüfusu 1775'de %63.5'i bulmuştur. Kızılyar'da nüfus başlangıçtan günümüze Ermeni ile Gürcü nüfusu ağırlıklıdır ve Mozdok gibi çeşitli etnisitelerden oluşarak nüfusu artmıştır (Çatalıklıç, 2019: 109).

Kızılyar, İran-Rusya ve Kafkasya arasında ticaret noktalarından biriydi. Doğu'nun ürünleri (Hint ve İran) Kızılyar üzerinden Astrahan'a ve Çarlık Rusya'ya gitmekte iken, Avrupa ve Rus ürünleri buradan dağıtılmaktaydı. Kızılyar, Kazak köylerinin olmasının yanı sıra, Hristiyan olan Gürcü ve Ermeni nüfusunun hızla arttığı bölge olmuştur. Çarlık Rusya'sı, bu bölgede ekonominin canlanarak Ermeni tüccarlarının Rus tüccarlar ile ticaretini artırarak İpekli mallar ve İran mallarının Rusya'ya bu tüccarlar vasıtası ile taşınmasını planlamıştır. Böylece Kızılyar, kısa sürede tüccarların cazibe merkezi haline gelmiş ve kök boya, kürk, hayvan derisi, kumaş, kuru meyve, pekmez, balmumu, bakır, ipekli ve pamuklu ürünler, bu kent üzerinden Rusya'ya ihraç edilmiştir (Nurmagomedovna, 2007: 39-46). 1797'de Derbent ile Muşkur'da Ermenilerin zanaatkâr olanları Kızılyar'a giderken, çiftçi olanlar Terek Nehri bölgesinde ikamet etmişlerdir. Ancak 19. yy başında Ermeniler ayrıcalıklı durumlarından mahrum bırakılarak Kızılyar'a Ermeni transferi azaltılmış ve Kuzey Kafkasya'ya yerleştirilmeye başlanmıştır (Nurmagomedovna, 2007: 41-42). Bu durum Çarlık Rusya'sının Kafkasya'daki yayılmacı politikasının Ermenileri ticari ve demografik açıdan kullandığının bir göstergesidir. Kızılyar'da ön plana çıkan etnik gruplar Ermeni ve Gürcüler olmasının yanı sıra, Kazan Tatarları ve Nogaylardı. Kızılyar'da Kumuklar ve Çeçenlerde oldukça aktif idi. Ancak burada etnik nüfus sürekli değişim göstermiştir. Asker konuşlandırılması, mülteciler, endüstriyel çiftliklerle yeni nüfus akışı bu durumu takip etmiştir (Nurmagomedovna, 2007: 43). Kızılyar zamanla Kuzeydoğu Kafkasya'nın temsili bölgesi haline gelmiştir.

Kızılyar; yalnızca ticari yönüyle değil, aynı zamanda manastırlar vasıtası ile Ruslar tarafından Kafkas halkları arasında Hristiyanlığın yaygınlaştırılmaya çalışıldığı yer haline getirilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan Hristiyanlık üzerinden Rus yayılmacılığı sürdürülmeye çalışılmıştır. Ancak İslamiyet bu bölgede son derece baskın olmuştur. Nitekim İslam esasına dayalı Müslüman halkların birliğini savunan gazavat hareketi, bu coğrafi ortamda doğmuştur. Rusya'nın ilk etapta bu bölgeye taşıdığı nüfusla beraber özgür bir ticari-dini-kültürel ortam yaratması, bölgede konumunu sağlamlaştırmanın bir tür yumuşak gücü idi. Bu bağlamda Kızılyar'ın Çarlık Rusya'sı açısından yayılmacılığın yanı sıra gazavat hareketinin önlenmeye çalışıldığı teopolitik anlamda stratejik bir önceliği vardı.

Mozdok, 1763'de kurulmuştur. Kafkasya; II. Katherina döneminde kaleler vasıtası ile çevrenmek isteniyordu. Bu maksatla Çarlık Rusya'sı Mozdok'u kurarak stratejik öneme sahip Daryal Boğazı'na yaklaşmış oluyordu.

Çarlık Rusya'sının kendilerine ihanet ettiğini düşünen Kabardeyler, 1765-1779'da Çeçenlerin yardımıyla Rus kuvvetlerine karşı saldırılar düzenlemişlerdir (Jaimoukha, 2005: 39). 1794'de Mozdok sağlamlaştırılmış bir kent olmuştur (Kuçiev, 1995: 49). Mozdok hattında stratejik etnisite Küçük Kabardey ve Büyük Kabardeyler idi. Çarlık Rusya'sı stratejik bir konumda yer alan Küçük Kabardeyleri bu hat için kullanmıştır. Küçük Kabardey bölgesi; doğuda Sunja-Terek nehirleri arasında yer alan ve İnguşlar ile Çeçenlerden ayrılmakta olan bölgedir. Bu bağlamda Mozdok hattının Kafkas kabileleri arasındaki bağı kesmek için kurulduğu anlaşılmaktadır. Mozdok hattında, Ermeniler ile Gürcüler, Kızılyar'ın ardından Mozdok'da baskın etnisite haline gelmiş ve Ermeni-Gürcü yerleşmeleri Kazakların yakınlarında oluşturulmuştur (Nurmagomedovna, 2007: 43). Mozdok Ortodoks ve Katolik mezheplerinin merkezi olmuş, dini eğitim, ekonomi faaliyetleri sürmüştür (Çatalkılcı, 2019: 180). Bu bağlamda Mozdok'un Ruslar için stratejik önemi, teopolitik anlam içermesinin yanı sıra etnik grupların İslam bayrağı altında birleşmesinin engellenmeye çalışıldığı yer olmasıdır.

Kabardey Bölgesi, Kuban-Terek nehirlerinin orta kısmını oluşturmaktaydı. Dolayısı ile bu iki hattı birleştirebilecek jeostratejik konumda yer alıyordu. Kabardeyler, Kafkasya'nın elit kabilesi idi. Çarlık Rusya'sı Kafkasya'da Kabardeyler vasıtası ile bu bölgede varlık gösterdiği gibi onlar aracılığı ile Kafkas hattını tamamlamak istemişti. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, Çarlık Rusya'sının Kafkas hattını tamamlaması için bir fırsattı. Bu anlaşma ile Orta Kafkasya'da Kabardey tarafsız bölge olarak Çarlık Rusya'sına ilhak edilmişti. Böylece Ruslar, Kafkas hattını tamamlayarak Kuban ve Terek nehirlerini birleştiren hattı kurmuş olacaktı.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Azak Kalesi ile Kerç Boğazı'nda bulunan Yenikale'nin kendilerine verilmesinden cesaret bulan Çarlık Rusya'sı, Kafkasya'nın devamı olarak Taman Yarımadası'nın Kırım'a ait olduğu gerekçesiyle Kırım'ı ilhak ederek Kafkasya'ya yerleşmiş bulunuyordu (Saydam, 2010: 36). Bu durum bir süre sonra Azak-Mozdok hattı olarak adlandırılacak olan projenin de temelini oluşturmuyordu. Osmanlı Devleti ile yapılan mücadele sonrası Azak'ın ele geçirilmesinden itibaren Kafkasya'da daha da güçlenen Çarlık Rusya'sı, bu proje ile Karadeniz'den Doğu Kafkasya'ya demografik-askeri stratejik bir hat kurmuştu.

Kafkasya'yı kuşatma projesinin en stratejik halkası olan Azak-Mozdok, II. Katherina'nın isteği üzerine Rus demografi siyasetinin bir parçası olarak uygulanmıştır. Mozdok hattından sonra Kafkas hattının devamı olarak, 1777-1829'da Azak-Mozdok hattı adı verilen Azak ve Mozdok arasında Kafkas Dağları'nı takiben ikinci hat inşa edilmiştir. Prens Potemkin'in isteği üzerine yapılan bu hat boyunca Kazak nüfusu yerleştirilmiştir. Bu bağlamda Çarlık Rusya'sı, Kafkasya'daki varlığını bu hatta yerleştirdiği Kazak, Rus, Ukraynalı...vb., nüfusuyla tescillemiştir. Bu durum, Çarlık Rusya'sının Kuzey Kafkasya'daki varlığının göstergesi ve güvenliğinin simgesi olmuştur. Bu hat Kafkasya'nın kuzeyindeki Stavropol bölgesinin savunmaya elverişsiz olması nedeniyle oluşturulmuş olup, üzerinde 10 kale bulunmaktaydı. Şayet Hazar Denizi'nden Mozdok'a kadar Rus güney sınırı Terek ve Greben Kazakları vasıtası ile korunuyor ise, Mozdok-Azak arası Nogay Tatarlarının yıkıcı etkisine karşı korunmalıdır

(Petrenko, 2002). Ancak bu hattın kurulmasındaki tek neden bununla sınırlı değildi. Prens Potemkin, hayallerini süsleyen bahçeleri, fabrikaları, ticareti, şehirleri ve köyleri olacak olan Azak-Mozdok hattına dair Kırım'ı güçlendirmek, Azak'ı Astrahan'a bağlayan ve askeri eylemleri güçlü kılacak bir hat olmasını ummuştu. Bu hat, Malka-Baksan-Kuma-Terek nehirleri, tepeleri, ormanları içine almalıydı. Potemkin, Azak-Mozdok hattını Küçük Kabardeyler ile Abazaları tutmak ve bölge halklarını gözetlemek, Astrahan-Don Nehri arasındaki sınırı ve Kalmuklar ile Tatarların saldırılarından korumak için uygun bulmuş ve bu hatta ticari, tarım, hayvancılık yapılabileceğini ifade etmişti (Kravchenko, 2002). Azak-Mozdok hattının askeri stratejik ve etnik boyutunun yanı sıra biyopolitik ve teopolitik anlamı da söz konusuydu.

Azak-Mozdok hattı üzerinde inşa edilen kalelerden bazıları kente dönüşmüştür. Mozdok günümüzde Kuzey Osetya sınırları içinde büyük kent niteliği taşımaktadır. Azak-Mozdok hattını stratejik yapan Kuzey Kafkasya'nın doğu ve batı kanadını bütünleştirmesidir. Azak-Mozdok hattı üzerinde kurulan stratejik kentler:

Stavropol, 1777 yılında Azak-Mozdok hattının karakolu olmuştu. 1785'de kent niteliği kazandı (Dadaev, 2017: 124). Rusların Orta Kafkasya'ya açıldığı bölgedeki en büyük yerleşim özelliğini daima korumuş ve 1935-1943'te Voroşilovsk adını almıştır (Yılmaz ve Kaşıkçı, 2006: 167). Tarıma elverişli olması nedeniyle gelişen bölge, askeri karakol niteliğinden yavaş yavaş kente dönüşmeye başlamıştır.

Novopavlovsk, Stavropol bölgesinde sığ bir nehir olan Kura'nın üzerinde Aziz Kalesi olarak 1777'de kurulmuş ve 1981'de kente dönüşmüştür (Kempinsky ve Kudryavtsev, 2004).

Azak-Mozdok hattı üzerinde yer alan ve Çarlık Rusya'sının Kafkasya'da doğu ile batı kanadın orta kısmında oluşturduğu ve Kuban-Terek nehirleri arasında merkezi kısım bulunmakta idi. Mozdok ile Vladikavkaz'a kadar devam eden bu bölümde kurulan kentler:

Piyatigorsk, Küçük Kabardeyleri tutmak için Azak-Mozdok hattının devamı olarak Constantinogorsk kalesi ile 1780'de ortaya çıkmıştır. Stavropol Krayı'nda yer alan bu kent Stavropol'den önce keşif gezileri sırasında Beshtau (Türkçe Beş dağ, beş tepeli dağdan oluşmaktadır) eteklerinde yer alıyordu. Burası Rusların iletişim kurma ve gözetleme kulesi oluşturmak için önemsedikleri bölge idi. Ayrıca Terek Nehri'nin kolları olan Malka, Baksan, Chegem, Cherek nehirlerinin geçtiği ve Kabardeylerin yaşadığı bölge idi.

Ruslar; 19 yy.'ın ilk yarısında Küçük Kabardeyleri bölgeden sürmüşlerdir. Beshtau; Rusça Piyatigorye ile eş anlamlı olup, zamanla Piyatigorsk kenti ortaya çıkmıştır. Kuma Nehri'nin en büyük kolu olan Podkumuk Nehri, Karaçay-Çerkes ve Stavropol bölgelerini içine almaktadır. Azak-Mozdok hattı kurulurken General Potemkin; Kuma Nehri'ni Nogay bozkırlarındaki en stratejik nehir olarak görmüştür. Piyatigorsk'un kurulduğu kale bölgesi; Terek ve Kuban nehirlerinin orta kısmında stratejik bir konumda yer almaktaydı. 1830'da kent niteliği kazandı. Piyatigorsk, günümüzde Kafkasya'nın kültür ve turizm kentleri arasında yer almaktadır.

Georgiyeysk (Gumkale), Podkumuk (Kuma Nehri'nin en büyük koludur) Nehri üzerinde 1777'de Azak-Mozdok hattının bir kalesi olarak kurulmuştur. Asıl amaçları sınırları korumak olan ve Kafkas hattı ile birlikte doğan Kazak köyleri, Georgiyeysk'de aynı görevi üstlenmiştir. Böylece

Georgiyevsk Kazakları, Terek Ordusunun Volga Alayı'na bağlı olarak askeri çalışmalarına katılmış ve St. Georgia kalesini de korumuşlardır (Yakunin ve Fedkin, 1977). 1779'da ise Kabardeyler kaleyi kuşatmışlardır. Bu bağlamda kalenin Kabardeylere karşı oluşturulduğu anlaşılmaktadır. 1786'da kasaba haline gelen Georgiyevsk, 1802'de Çarlık Rusya'sının Kafkas eyaletini kurması ile bir dönem bu eyaletin merkezi haline gelmiş, ancak General Yermalov 1824'de bir rapor yayınlayarak konumunu, iklimini zayıf bulması ve salgın hastalık nedeniyle merkezin Stavropol'e aktarılması gerektiğini ifade etmiştir (Stavropol Raporu, 1824). Bu tarihten sonra önemini kaybetmeye başlayan Georgiyevsk, 1830'da ilçe olurken, 1868'de Terek Bölgesine dâhil olmuş, 1942'de Naziler tarafından işgale uğramıştır. 1960'da şehir statüsü kazanmıştır.

Kislovodsk, Azak-Mozdok hattının parçası ve Kafkas hattının doğu ve batı kanatlarının orta kısmında 1803'de Kazak nüfusu ile beslenerek Ruslar tarafından kale olarak kurulmuştur. Kislovodsk; Karaçay-Çerkes ile Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyetleri arasında ve Elburz Dağı'na yakın stratejik bir konumda bulunmaktadır. Dolayısı ile bu kale üzerinden hem Kabardey hem de Karaçay bölgesi denetlenecek ve Elburz Dağı'nın verdiği savunma hattını güçlendirecekti. Stavropol ve Karaçay-Çerkes bölgesinden geçen Pudkumouk Nehri'nin kolu olan Brezovaya Nehri, Kislovodsk'dan geçmektedir. Küçük Kabardey ve Abazaların daha önce yaşadığı bölge olan Kislovodsk, Kafkas hattının ötesinde olan bir yer olmasına rağmen, Ruslar şifalı suların ele geçirilmesi gerekçesi ile Piyatigorsk'un güneybatısındaki bu kenti, Azak-Mozdok hattına dâhil ederek kale inşa etmiş ve 1803'te güçlendirmişlerdir. İklimi müsait olan bu bölgeye çok sayıda elit Rus aileleri yerleşmeye başlamış ve 1825'de Kislovodskya köyü inşa edilmiştir. Bir Kazak köyü olan Kislovodskaya'da Ruslar, Kazakları bölgede demografik bir araç olarak kullanmıştır. Stanitsaların eşlik ettiği bölgede zamanla nüfus artmış ve Ruslar en büyük nüfus yüzdesini oluşturmaya başlamıştır. 1903'de kent niteliğini kazanan Kislovodsk'da Rus nüfusu %76'lık oranla ilk sırada, Ermeniler ise %9.11 ile ikinci sırada yer almaktadır (Кисловодск, 2010).

Plohladni (Prokhladni), Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti sınırları içinde Malka Nehri'nin sol yakasında kurulmuştur. Şehrin güneydoğusunda ise Baksan Nehri bulunmaktadır. Plohladni, önce Mozdok hattını temsilen, 1765'de Kazak köylerinden oluşuyordu. Bu bölgeyi stratejik yapan ise Güney Kafkasya'ya bağlayan posta yolunun geçmesi idi. Çarlık Rusya'sının demografi politikasının bir parçası olarak bu bölge yavaş yavaş Kafkas yerli halklarından arındırılarak Kazak köyünü temsil etmiştir. 1867'de köy olarak Terek bölgesine bağlı Piyatigorsk bölümüne dâhil olmuş ve 1937'de ise kent niteliği kazanmıştır. 1942'de Alman işgaline uğrayan kent, 1962'de belediye meclisine, 2003'de şehir bölgesine dönüşmüştür (Прохладный, 2010). Bölge, Kafkas yerli halkları olan Kabardey-Balkar'a ait olmasına rağmen nüfusun %77'si Ruslardan oluşmaktadır. Kabardeyler ise nüfusun yalnızca %4.6'sını temsil ederken, Ermeniler %3.6'sını temsil etmektedir (Прохладный, 2010).

Baksan, 1822'de Baksan Nehri'nin kıyısında kurulmuş, Kabardey-Balkar bölgesinde yer alan bir kettir. Ayrıca kentten Malka Nehri'nin kolları da geçmektedir. 1967'de kent statüsü kazanan Baksan'da nüfusun büyük çoğunluğunu Kabardeyler, ikinci büyük kısmını Ruslar oluşturmaktadır.

Azak-Mozdok hattından sonra Mozdok-Vladikavkaz hattı oluşturulmuştur. Çarlık Rusya'sının Kafkasya'da doğu ve batı kanat ile merkezi bölgelerin dışında Gürcü askeri yolunu oluşturan

Vladikavkaz komutanlığı vardı. Vladikavkaz, Terakkale olarak da geçmekte ve Kafkasya'nın hâkimi anlamına gelmektedir. Tiflis'e uzanan Gürcü askeri yolunun başlangıç noktasını oluşturan Vladikavkaz, Ruslar için askeri stratejik öneme sahiptir. Bu kent, Rusya'nın Çerkesya ve Çeçenya arasındaki bağı kesmek için kullandığı Kuzey Osetya'nın başkentidir. Çarlık Rusya, Vladikavkaz'dan Tiflis'e uzanan Gürcü askeri yolunun güvencesinin sağlanması için bu bölgedeki kabileleri pasifize etme arayışına girmiştir (Jaimoukha, 2005: 42). Bu durum bilhassa Terek hattı üzerindeki Çeçen ve İnguşlar ile mücadeleyle mecburi kılmıştır. Terek Nehri'nin her iki tarafında yer alan şehir, II. Katherina döneminde Daryal Boğazı'nın girişinde 1784'de kurulmuştur. Daryal Boğazı, Kuzey Kafkasya'nın Güney Kafkasya'ya açılan kıstak noktasıdır. Bu nedenle Çarlık Rusya'sı Kafkasya'nın en stratejik lokasyonunda kale kurarak bir yandan kabileleri pasifize ederken bir yandan da kale inşasıyla bölgede aktif hale gelmiştir. Böylece Çarlık Rusya'sı Kuzey Kafkasya'daki varlığını tahkim ederken, Transkafkasya'da açılım göstermiştir.

Kurulduğu konum itibarı ile Vladikavkaz son derece stratejik idi. Zira bu bölge Kabardey, Çeçenler ve İnguşların aktif olduğu bir bölgeydi. Klaproth'a göre (1814: 352) Vladikavkaz, Kafkasya'dan Gürcistan'a giden anahtardı. Çarlık Rusya'sının amacı, Büyük Kabardey ile Küçük Kabardey'i ayırmak, Kabardeylerin diğer Kafkas kabileleri ile ticaret yapmalarını engelleyerek, Çeçenleri bulundukları bölgede sıkıştırmaktı. Vladikavkaz, Gürcistan'a ilhak etmeye giden yol olduğu gibi İran'a ulaşmayı sağlayan kilit nokta idi. Ayrıca Vladikavkaz'da kale inşa süreci Osetler üzerinden yürütülerek Oset nüfusunun dağlardan ovalara çekilmesi Çarlık Rusya'sını bu bölgede Osetler üzerinden güçlendirmişti (Çatalkılıç, 2022: 64).

Vladikavkaz'ın diğer önemi, Dağıstan'dan başlayarak Vladikavkaz'a yayılan gazavat hareketinin Ruslar tarafından engellenmeye çalışıldığı teopolitik anlamı içermesi idi. İmam Mansur, Dağıstan'dan Çeçenistan ve Vladikavkaz ile Anapa'ya değin ilerlemişti (Forsyth, 2019: 324). Ruslar yanlarına çekmeye çalıştıkları Kabardeylerin, akraba oldukları Çerkesler ile birleşmesini bu yolla engellemeye çalışmıştı. Bu minvalde Rusların Küçük Kabardeyleri Kafkas hattının pek çok bölgesinde tampon halklar olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Vladikavkaz'ın Çarlık Rusya'sı için stratejik önemi, konumu ve İslam gruplarının birleştiği yer olmasıydı.

İnguşların yurtlarından edilmesi, Çarlık Rusya'sının kolonyal faaliyetleri arasında yer almaktaydı. 19. yy. 'da Çarlık Rusya'sı, İnguşları Prigorodni'den atarak Vladikavkaz'a değin İnguşlara ait olan yerleşim yerlerini ortadan kaldırmış ve Kazakları bu bölgeye yerleştirmiştir (Lordkipanidze ve Totadze, 2010: 38). 1860'da Vladikavkaz şehir statüsü kazanırken, 1863'de Kuban-Terek bölgesinin merkezi olmuştur (Владикавказ, t.y). Vladikavkaz, 1917'de kurulan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ne başkentlik de yapmıştır. Rus demopolitikaları nedeniyle günümüzde kentte nüfusun %63'ü Osetlerden, %25'i Ruslardan oluşmaktadır.

Kafkas hattındaki kentlerin kurulduğu bölgelere göre amaçları vardı. Ruslar, Kafkas hattında nüfusun yeniden yerleşim sürecini ön görmüştü. Kafkas hattının temeli Rusların Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Batı Kafkasya'nın Rusya'ya ilhakı ile bölgeye taraftar nüfus yerleştirmeye dayalı olmasıydı. 1774'de imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması gereği Osmanlı Devleti Kırım Hanlığı'nın himayesini bırakmak durumunda kalmış ve Çarlık Rusya'sı, yasal açıdan Kırım Hanlığına ait olan ve

Kırım ile Çerkes sınırını çizen Kuban Nehri'nin kuzey kısmında Karadeniz'e doğru hat oluşturarak Adigeylerin (Çerkes) Kuban Nehri'nin kuzeyindeki Nogaylar ve Kalmuklar ile birleşmesini önlemeye ve Kırım'ı ele geçirmeye çalışmıştır (Allen ve Muradoff, 1966: 18).

Kuban hattı, Vladikavkaz hattını takiben kurulmuştur. II. Katherina döneminde Osmanlı Devleti'nin yardımı ile Çerkeslerin içine yerleştirilen Nogay Türklerine soykırım uygulanarak bölgeden tahliye edilmiş, Taman Yarımadası'nda koloniler kurulmaya başlanmıştır. 1783'de Kuban Nehri'nin Azak Havzası'na döküldüğü yerden başlayarak Laba Nehri'ne kadar Kuban Havzası'na Kazaklar yerleştirilmiştir (Bilge, 2005: 141). Kuban hattı diğer hatlardan farklı olarak Çerkes bölgesinde kurulduğundan onların denetimi sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu hat, Osmanlı-Çerkes bağının koparılması için tasarlanmıştır.

Kuban hattı, önce Kuban Nehri'nin ana gövdesini esas alsada daha sonra gelişmiş hatlar ile nehrin kollarını da kapsamıştı. 1800'ler Kafkasya'da tam yetki edinen General Aleksei Yermolov'un tam anlamıyla terör estirdiği yıllardı. Yermalov, Kafkasya'yı kontrol altında tutmak için kaleler inşa ettirmiş ve bu kaleleri surlarla birbirlerine bağlamıştır (Jaimoukha, 2005: 42). İnşa edilen bu yapılar kale kentine dönüşmüştür. Kuban hattı, Çarlık Rusya'sının Kafkasya'ya adım adım yerleşmesini sağlayan askeri stratejik hattı idi. Bu hat üzerinde inşa edilen şehirler, adeta birer garnizondur. Kuban Nehri ve bu nehre yakın diğer bölgelerde Ruslar tarafından demografik açıdan stratejiktir. General Yermalov tarafından Kuban Nehri'ne yakın olan Sohum (askeri stratejik açıdan ve Abhazya'nın sınır bölgesi olarak Osmanlı Devleti'ne yakınlığı Ruslar açısından tehlikeli anlam içeriyordu) ve yakın çevresi önemseniyordu. Buna göre Kuban Nehri'nin yan parçaları olarak Bzıp ve Enguri nehirleri olarak algılanıyordu. Böylece hemen hemen Gürcistan'ın batı yarısına kadar Kazak ile Rusların yerleştirilmesi ön görülerek Abhazların topraklarının ellerinden alınmasına karar verilmişti (Lordkipanidze ve Totadze, 2010: 36).

18. yy. Çarlık Rusya'sının Kafkasya'da kolonyal faaliyetlerini nüfus ve kale kentleri ile sürdürdükleri dönem olması açısından son derece stratejiktir. Kafkas hattı, bağımsız idare olmasına rağmen 19. yy. ortalarına değin askeri gelişimini sürdürmüştür (Çaycıoğlu, 2022: 721).

Hanlıklar Dönemi, bölünme nedeniyle Çarlık Rusya'sının Kafkasya'da ve Orta Asya'da ilerlediği dönem olmuştur. Rusların, Altın Ordu Devleti'nin bakiyeleri olan hanlıkları ele geçirmesiyle Kafkas halkları (Çeçenler ve Çerkesler) başlangıçta güvenlik amacıyla Rus himayesine girmeyi kabul etmişlerdir. Bu durumu değerlendiren Çarlık Rusya'sı, Terek Havzası'nda üs kurmaya başlamıştır. 1812 tarihli Bükreş Antlaşması ile Çarlık Rusya, Osmanlı Devleti'nden aldığı Anapa, Sohum, Faş, Anakliz, Kemhal kalelerini iade etmiş, Kuban Nehri iki ülke arasında sınır kabul edilmiştir. Bu sürecin ardından Çarlık Rusya'sı, Kuban Nehri'nin kuzeyinde yerleşimler kurmaya başlayarak bölge halkları üzerine egemenlik kurmaya çabalamıştır (Allen ve Muratoff, 1966: 18). Kuban Bölgesi, 1860-1918 arası Kuban Bölgesi olarak adlandırılan, günümüzde hemen hemen Taman Yarımadası'nı içine alan ve Kazak ordusunun yer aldığı, bugünkü Krasnodar Krayı, Stavropol Krayı'nın batı kısmı, Adigey ve Karaçay-Çerkes Özerk Bölgelerini kapsamakta idi ve merkezi Yekaterinodar (Krasnodar) dı. Bu bağlamda Çarlık Rusya'sı, Kafkas hattının batı kanadını Çerkesler ile Osmanlı bağını koparmak, güven duyabileceği Karadeniz Havzası'ndaki limanlara ve kalelere sahip olmak için kurmuştur. Bu hattı doğu kanatta Kuban

hattı ve ondan gelişen Karadeniz kordonu ve Kuban'ın kolları olan Belaya ve Laba nehirleri üzerinde kurulan kentler oluşturmuştur.

Önce Kafkas hattının doğu kısmını oluşturan daha sonra ayrı anlam kazanan Karadeniz kordon hattı, 1861'den itibaren aşağı Kuban kordon hattı adını almıştır. Bu hat, Laba Nehri'nin Kuban Nehri'ne döküldüğü yerden başlayarak Karadeniz kıyısına değin devam eden hattır. Bu hat önce Fanagorya (Phanagoria) ile beraber 1830'da Kafkas hattının batı kanadını temsil ederken, 1833'de özel bir anlam kazanmıştır. Karadeniz kordon hattı, 1844'de beş, 1958'de üç bölüme ayrılmış, 1864'de bitirilmiştir (Черноморская Кордовая Линия, 1903: 658). Hattın kurulma nedeni, Kuban Bölgesi'ndeki toplulukların sığırlarını gasp eden, esir eden, mülklerini ele geçiren, köylere zarar veren ve ekmeklerini alan Trans-Kuban Çerkeslerinin baskınlarına karşı korumaktır. 1793'de General Gudovich ile Kuban Nehri'nin işgal edildiğinde bu hat kurulmuş ve Karadeniz kordon hattına Kazak nüfusu yerleştirilmiştir. General Yermalov döneminde ise kordon hattı aşağı doğru inerek değişim geçirmiştir (Черноморская Кордовая Линия, 1903: 658). Kafkas hattının zamanla değişim geçirerek genişlemesi Çarlık Rusya'sının Kafkasya'daki yayılcılığının açık kanıtıdır. Kuban hattında Rus, Kazak nüfusunun yanı sıra Çerkes Ermenileri de büyük oranda yerleşim göstermiş ve Yekaterinodar, Armavir, Ust Labinsk, Beloroçensk, Kropotkin, Maykop'da ticari, tarımsal, sanayi faaliyetleri göstermişlerdir.

Yekaterinodar, (kurulmasından itibaren 1920'e kadar bu isimle anılmıştır) diğer adı Krasnodardır ve günümüzde Karasnodar Krayı'nın başkentidir. Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Kuzeybatı Kafkasya'nın Ruslara devri ile Kuban Nehri'ni takip eden hatta 1793'de Zaparojya Kazaklarının bulunduğu askeri kale olarak kurulmuştu. Burası Kazak ordusunun merkeziydi. Çarlık Rusya'nın amacı, Kazak nüfusu ile Rus sınırlarını korumak ve Çerkesya bölgesinde egemenliği sürdürmektir. Nüfusunun çoğu Rus Kazaklarından oluşmaktaydı. Kuban Nehri'nin sağ yakasında Yekaterinodar'a (Katerina'nın armağanı anlamında) 1795'de 1000 Kazak ailesi yerleştirilmiştir (Bilge, 2005: 159). Dinyeper Kazakları olarak da bilinen Zaparojya Kazakları bu bölgede yerleşmiş ve Kuban Kazakları adıyla anılmıştır. Yekaterinodar, Taman'dan Üst Labinsk'e kadar devam eden Karadeniz kordon hattının en stratejik karakolu idi. 19. yy.'a gelindiğinde ilkokulu, askeri spor salonu, fuarı ve ticaret şirketi bulunmakta idi (Краснодарский край, t.y).

Kafkas Savaşı'nın ardından konumu değişmiş olan Yekaterinodar, 1860'da Kuban Oblastı'nın idari merkezi olurken, 1867'de kent statüsü elde etmiştir. Kuzey Kafkas demiryolu inşası ile ticari ulaşım açısından merkezi hal kazanan Yekaterinodar 1920'de Sovyetler Birliği tarafından yeniden adlandırarak Krasnodar (Kızılların armağanı) olarak belirlenmiştir (Краснодар, t.y).

Slavyansk-on-Kuban, Kuban Nehri'nin Protoko kolunun kıyısında yer almaktadır. Eski bir tarihi olan ve Bosporan Krallığı içinde bulunan ve Kopa adı ile Cenevizlilerin ticaret yaptığı yerdir. Osmanlı Devleti'nin eline geçtikten sonra Kopy adlı kale inşa edilmiş ve hızla büyüyerek ticari bölge haline gelmiştir. Karadeniz kordon hattının parçası olarak 1774'de Rus kalesi olmuş, 1865'te Slavyanskaya köyü adıyla isimi değişmiştir. 1897'de Kuban bölgesinin Temrük bölümünün merkezi olmuştur. 2020'de yapılan nüfus sayımına göre nüfusunun %92.71'ini Ruslar, %2.87'sini Ermeniler, %1.57'sini Ukraynalılar oluşturmuştur (Славянск-на-Кубани, 2020).

Kropotkin'in kurulması Rus General Suvorov'un Kuban Nehri'nde Kazak karakolu oluşturmaya dayanmaktadır. Rusların amacı, Kuban Nehri'nin batı tarafındaki Dağlılardan ve Türklerden gelmekte olan baskı ve istilaları durdurmak ve hattın varlığını sürdürmek, Kuban'ın Kırım'dan ayrılmasına dönük koşul oluşturmaktır (Г. Кропоткин, 2021). 1779'da Romanovsky Çiftliği kurulmuş ve bu çiftlik ana yol olarak ün kazanmıştır. Suvorov bu yolu güçlendirmek için burada bir Kazak Karakolu kurmuştur. 1894'de ilk nüfus sayımında Romanovsky çiftliğinde 959 hane ve 8147 kişi bulunmakta idi (О городе Кропоткин, 2021). Romanovsky Çiftliği aynı zamanda Ermenilerin yoğun bulunduğu bölgeydi. Bu çiftlik 1921'de kent statüsü elde ederek coğrafyacı Kropotkin anısına Kropotkin adını almıştır (Кропоткин, т.у). Günümüzde Kropotkin'de nüfusun büyük çoğunluğu Ruslardan oluşurken, ikinci sırada Ermeni nüfusu gelmektedir.

Çerkessk, Kuban Nehri'nin doğu kıyısında Kafkas hattının parçası olarak 1825'de Batalpashinskaya köyü adıyla kurulmuştur. Bu isim Osmanlı-Rus Savaşları sırasında Türk Paşası Battal'dan gelmektedir. Türk Paşası dağlıları Ruslara karşı olmaları konusunda desteklemiş ve savaş sırasında yenilmiştir. Batalpashinskaya hem bir askeri yerleşim hem de Kafkas dağlı halkları ile ticari-kültürel iletişim kuran bölge idi ve burada Dağlılar ile sığır yetiştiricileri arasında takas ticareti yapılmaktaydı (Черкесск, т.у). Batısında Abaza doğusunda Adigey bölgeleri bulunmaktaydı. Batalpashinskaya köyü 1922'de Karaçay-Çerkes Bölgesinin merkezi olmuş, Batalpashink olarak 1931'de kent statüsü elde etmiştir. Ancak 1934'de General Sulimov olarak, 1937'de Halk işleri komiseri Yezhov adı ile Yezhov Çerkessk olarak yeniden isim verilerek birkaç kez isim değişikliğine uğramıştır. Adına 1939'da Çerkessk olarak karar verilmiştir. 1943'de Alman işgalinden kurtarılan Çerkessk, 1957'de Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nin başkenti olmuştur. Karaçay ve Çerkes yerli nüfusunun fazla olması gerektiği bölgede nüfusun %44'ünü Ruslar oluşturmaktadır. Geri kalan %15'i Karaçay, %15'ini Çerkesler oluşturmaktadır (Черкесск, т.у).

Armavir, günümüzde Krasnodar Krayı içinde Kuban Nehri'nin Urup Nehri ile birleştiği yerde bulunmaktadır. Bu kent, Ruslar tarafından 1839'da kurulmuş olup, 1914'de ise şehir statüsü kazanmıştır. Urup hattı, tıpkı Laba Nehri gibi Rusya'nın Kuban hattı üzerinde kurduğu kentlere temel teşkil etmiştir. Ermeni Çerkesleri (Transkuban Ermenileri) olarak adlandırılan ve 15. yy. sonunda Çerkes bölgesine yerleştikleri düşünülen Ermeniler; Adige kabileleri arasında, dağlarda yaşamış ancak Hristiyanlıklarını sürdürerek, Çerkeslerin kültürel dokularını üstlenmişlerdir. Kuzeybatı Kafkasya'da Osmanlı Devleti'nin aktivitesi, Ermenilerin kendilerine yurt arayışı Rusların ilgisini çekmiş ve bölgeye yerleşmeleri uygun bulunmuştur. Çarlık Rusya'sı Kafkasya'nın dağlık bölgelerinden Kuban bölgesine 1839'da Kuban hattı Tümgeneral'i Von Zass (Armavir'in kurucusu kabul edilir) aracılığı ile Kuban Nehri'nin batı yakasına 300 Ermeni'nin yerleşmesini sağlamıştır (Burykina, т.у). Ardından daha fazla sayıda dağlardan Kuban Ovası'na Ermeni nüfusu çekilmiş ve Ermeni nüfusu 1840 yılında 400, 1869'da 700'ü bulmuştur (Кавказская газета, 1869). Armavir; 1888'de Labinsk bölgesinin merkezi, 1930'da Armavir bölgesinin merkezi olmuştur. Armavir'de 2010'da nüfusun %86'sını Ruslar, %4'ünü Ermeniler oluşturmıştır. Bölgenin yerlisi olmasına rağmen Çerkesler, nüfusun yalnızca %0.57'sini oluşturmaktadır (Армавир, 2020). Bu bağlamda Armavir, Çarlık Rusya'sının Kuzeybatı Kafkasya'da Osmanlı Devleti'nin Çerkesleri etkisi altına almasını engellemek için Ermeni nüfusunu bölgede taraftar nüfus olarak kullandığı kent olmuştur.

Nevinnomissk, Stavropol Platosu'nda Zelençuk ile Kuban Nehri'nin birleştiği konumda ortaya çıkmıştır. İpek yolunun kollarından birinin bölgeden geçtiği bilinmektedir. Bu yere asıl önem kazandıran ise 18. yy.'ın ilk çeyreğinde Nevinnomsskaya adı altında köy olarak Ruslar tarafından kale biçiminde kurulmasıdır. General Yermalov bu bölgeyi önemseyerek Zelençuk Nehri'nin ağzında bu köyün kuruluşundan bahsetmektedir (Невинномысск, t.y). Nitekim Kafkas hattının orta bölümünde Zelençuk Nehri'nden Mozdok'a gidilmekte idi. 1939'da şehir niteliğini kazanmış olan Nevinnomssky'de nüfusun büyük çoğunluğunu Ruslar, Ukraynalılar ve Ermeniler oluşturmaktadır.

Belaya ve Laba nehirleri Kafkas hattının bir parçası olarak Kuban hattının gelişmiş hatlarını temsil etmektedirler. Maykop, Belaya Nehri'nin doğu kıyısında kurulmuştur ve günümüzde Adige Özerk Cumhuriyeti'nin başkentidir. 1856'da Rus askeri kalesi olarak kurulan Maykop üzerine Potto (1887: 527) şöyle söz eder: 23 Haziran 1825'de Belaya Nehri'nde Taglegh Dağı karşısındaki Maykop'da kamp kuruldu ve Velyaminov, Belaya Nehri'ndeki konumu uygun bularak sur yapılmasının emrini verdi. 1870'de kasaba haline gelen Maykop'daki askeri yönetim kaldırılarak 1878'de kent olmuştur (Майкоп, 1896: 378). Maykop, enerji açısından Rusya için değerli kenttir. Örneğin, 1938'de Grozni'den gelen petrolün Maykop üzerinden Maykop petrolü ile birlikte Tuapse Limanı'na taşınmasına karar verilmiştir. Bu açıdan Maykop'un Rusya için stratejik önceliği, onun konumu ve Çerkes nüfusunun kontrolüdür. Adigey'de 2020 verilerine göre Rus politikası olarak nüfusun %72'si Ruslardan, %18'i Adigeylerden oluşmaktadır.

Kafkas hattının gelişmiş bir parçası olarak Ust Labinsk, Labinsk, Kurganinsk, Kuban Nehri'nin kolu Laba hattında kurulan stratejik kentleri oluşturmuşlardır.

Ust Labinsk, Kuban Nehri'in doğu bölümünde, Laba Nehri'nin Kuban'a aktığı yerde ve Krasnodar'a yakın bir konumda yer almaktadır. Laba'nın ağzı anlamına gelen Ust Labinsk, Kafkas hattının bir parçası olarak 1778'de kale olarak kurulmuş, 1794'de ise stanitsa olmuştur. 1958'de kent niteliği kazanmıştır (Azerenkova, 1986: 270). Ust Labinsk aynı zamanda Karadeniz kordon hattının bittiği yerde konumlanmıştır.

Labinsk, Büyük Kafkas Dağları'nın eteklerinde, Laba Nehri'nin doğu bölümünde kurulmuş bir kenttir. Labinsk, Kuban Nehri'nin kolu olan Laba hattında kurulmuştur. Kafkas savaşlarından önce bölgede göçebe Nogay ve Adige köyleri bulunmaktaydı. Ancak 1841'de Kuban'daki Don Kazaklarının Labinskaya köyünü kurması ile şehrin temeli atılmış oldu. 1942'de Nazi işgaline uğrayan bölge, 1947'de Labinsk adıyla kente dönüşmüştür. 2020 nüfusuna göre Labinsk'te Kafkas Savaşı'nın öncesindeki etnik yapının aksine nüfusun %93'ünü Ruslar temsil ederken, Ermeniler %2,13'ünü, Ukraynalılar %0,39'unu temsil etmiştir (Лабинск, t.y).

Kurganinsk, Büyük Kafkas Dağları'nın eteklerinde Laba Nehri'nin doğu bölümünde yer almaktadır. Kurganinsk, Labinsk'e demiryolu ile bağlanmaktadır. Kurganinsk, Kurgananya köyü olarak Kuban Kazakları tarafından 1853'de 70 Kazak ailesi tarafından kurulmuştur (Azerenkova, 1986: 254). Adını bulunduğu bölgedeki höyüklerden almıştır. Kentin höyükler ve akarsu üzerine temellenmesi Çarlık Rusya'sının Kafkasya hattında dikkate aldığı tepelik ve hidrolik yapıyla da örtüşmektedir. 19. yy sonu itibari ile Kuban bölgesinde Labinsk bölümünün bir parçası idi ve bir kilise, bir okul, 22 dükân bulunmaktaydı (Курганинск, Halk Ansiklopedisi, t.y). Kurganinsk 1961'de şehir olmuştur. 2020 nüfus

verilerine göre Kurganinsk’de nüfusun %91’i Ruslardan, %6,51’i Ermenilerden, %0,25’i Ukraynalılardan oluşmaktadır (Курганинск, t.y).

Kuban hattından sonra kurulan Sunja-Sulak (Kumuk) hattının planı 19. yy. başına dayanmaktadır. Bu hat üzerinde Kazak köylerinin inşa edilmesine karar verilmiştir. Kafkas Rus Birliği komutanı olan Tsitsianov, 1803’de Yekaterinodar’dan Vladikavkaz’a varan hattın askeri işgal için uygun olacağını bildirmiş ve Sunja Nehri’ni takiben hattın oluşumunu, Sunja Dağları’nın eteklerini güvenlik için kullanmaya uygun bulmuştur. Tsitsianov bu yolla Gürcüleri Dağlı halkların baskınlarından koruyabileceğini kendine görev edinmiştir (Agieva, 2016). Ayrıca Sunja hattı, İnguşların Terekten tahliye edilerek Kazak nüfusunun yerleşimini ifade etmiştir (Agieva, 2016). 1817’de Yermalov, Kafkas hattının güneye genişletilmesi neticesinde nüfusla desteklenmesi için onay almıştır. Tsitsianov’un bu hattı Gürcü askeri yolunu korumak için gerekli görmesine karşın Yermalov, Kafkasya’nın fethi için bu hattı stratejik bulmuştur. Kafkas Savaşları’nda büyük öneme sahip Sunja hattında 1840’larda başlayan Kazak köylerinin inşası Grozni’ye yaklaşmıştır (Agieva, 2016). Yermalov’un bu hattaki faaliyetlerine değin Nazranovsky ve Pregradny tahkimatları vardı.

Çarlık Rusya’sının adeta pragmatik jeopolitik harita hayalinin bir parçası haline gelmiş Kafkasya akarsuları, yalnızca kale ve kent kurarak nüfus yerleştirmek için kullanılmıyordu. Ruslar için bu hatlar stratejik açıdan Kafkasya’daki kabileleri parçalayarak bölgedeki egemenliğini sağladıkları sınır karakolları idi. Çarlık Rusya’sı, Kerç Boğazı’ndan Kuban Nehri’ne değin bölgede kaleler inşa ederek Kafkasya’daki kabileleri kuşatmıştır (Tavkul, 2015: 91). Örneğin Sunja hattı, güneydeki Çeçenlerin dağlarda sıkışıp kalması ve Rusların “ova Çeçenleri”, “barışçı Çeçenler”, “Nadterechny Çeçenleri”ni birbirlerinden ayırma işlevi görmekteydi (Jaimoukha, 2005: 47). II. Katherina döneminde Çeçen lider İmam Mansur’un Ruslara karşı başarılı Sunja Muharebesi bu akarsu hatlarında verilen mücadelenin boyutunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda Sunja hattı; Ruslar için Çeçen ve İnguşlara dönük stratejik öncelik taşımıştır. Sunja-Sulak hattındaki kentler:

Nazran, İnguşetya sınırları içinde Sunja Nehri’nin kıyısında 1781’de Sunja hattında kurulmuştur. Dolayısı ile Nazran’da İnguşlara karşı mücadele edilmiştir. Bu amaçla Nazran’da Sunja ve Nazran nehirleri arasında bir kale inşa edilmiştir. Şeyh Şamil ile bu bölgede mücadele eden Ruslar, 1818’de General Yermalov ile kaleyi tahkim ettirmiştir. 1858’de bölgede yayılma siyasetleri ve Kafkas Dağlı halklarının bıçak taşıması eylemini yasaklamalarına karşı Nazran ayaklanması olmuştur. İnguşlar bu ayaklanma sırasında Nazran kalesine yerleştirilen Kazaklardan kaleyi geri almaya çalışmış ve ayaklanma bastırılarak liderleri idam edilmiştir (Крепость_Назрань, t.y). Nazran, 1967’de kent statüsüne erişmiştir.

Nazran ayaklanmasının ardından Sunja hattı çevresinde çok sayıda Kazak köyleri ortaya çıkmıştır. Bu köylerden bazıları kent statüsü elde etmiştir. Bunlar, Sunshenskaya ve Karabulaskaya’dır. Sunja, Nazran’a yakın bir lokasyonda günümüz İnguşetya Özerk Bölgesi’nde kurulmuştur. Sunja hattının parçası olarak 1845’de Sunhenskaya’da stanitsalar oluşturulmuş ve Kazak nüfusu yerleştirilmiştir. Sunja zamanla büyüyerek 2016’da kent statüsü kazanmıştır.

Karabulak, Sunja kıyısında ve Sunja hattında Karabulaskaya adıyla 1859’da Kazak köyü olarak ortaya çıkmış ve Kafkas hattının doğu kanadını temsil etmiştir. Karabulak bulunduğu konumu ile hem

ormanlık bölgenin hem de kuzeyinde Sunja Sıra Dağları'nın bulunması nedeniyle Ruslar açısından askeri stratejikti. Karabulak, 1888'de Terek bölgesinin Sunja bölümüne dâhil olmuş ve 1995'de kent olmuştur.

Cevherkale olarak da bilinen Grozni, Rusça “korkunç” anlamına gelen IV. İvan “Korkunç İvan” lakaplı Rus Çarına ithafen adlandırılmıştır. “Kuşatma stratejisi” olarak anılan ve General Yermalov tarafından Sunja-Sulak (Kumuk) hattında üç kale inşa ettirildi. 1818 yılında Sunja'da Grozni şehri kuruldu. 1819'da ise aynı hatta Enderi civarında Vnepnaya (gazavat hareketinin yoğun olduğu bölgelerden biridir), 1821'de ise Tarku (günümüz Dağıstan) yakınlarındaki Burnaya kurularak bu bölgenin yerli halkları olan Çeçenler tahliye edilmiş ve yerlerine Kazaklar yerleştirilmiştir (Gammer, 1992: 46). Grozni, Kuzey Kafkasya'da Rus varlığının ispatı olarak Grozni kalesi ile kendini göstermesine rağmen Çeçen bölgesi idi. Ancak Yermalov tarafından 20 civarında Çeçen köyü yok edilmiştir (İbrahimova, 2006: 9). Bu bağlamda Grozni kalesinin kurulma nedeni de Çeçenlerin ovaya girişlerini engellemek üzere tasarlanmıştı.

Grozni'nin Kızılyar ile ticari bağları vardı ve bir süre sonra ticari bir kente dönüşmüştü. 1870 yılında Terek bölgesinin bir ilçesi haline gelen Grozni'de 1833'de petrolün keşfi, bu bölgeyi askeri stratejik ve demografik niteliğinin yanı sıra enerjipolitik açıdan değerli kılmış, bu nedenle de Kuzey demiryolu bu bölgeden geçirilmiştir. Bu durum Ruslar için Grozni'nin stratejik önceliğini oluşturmuştur. 19. yy.'ın sonuna kadar Grozni'nin kent görünümü dahi yoktu. 1911'de kentte ikinci petrol kuyusu keşfedilince yeniden kıymetli hale geldi. İç savaş sonrası Grozni, SSCB tarafından 1929'da Çeçen Özerk idari birimine bağlandı. Bu dönemde kentte fabrikalar açılmış ve petrol önemini korumaya devam etmiş ve Ruslar Grozni'yi tam anlamıyla sahiplenmişlerdir. II. Dünya Savaşı ile beraber Almanlar; Bakü ve Grozni petrollerini ele geçirmek istemiş ancak Malgobek-Mozdok operasyonu ile durdurulmuşlardır. Almanlara yardım ettikleri gerekçesi ile suçlanan Kafkas halkları Rusların gazabından kurtulamamıştır. 1944'de Çeçen ve İnguşların sürgün edilmesi sonucu Sovyet Rusya, Grozni Oblastı'nı genişletmiş ve sürgün edilen Çeçen-İnguşların yerine Rus ve Ukraynalıları yerleştirmiştir (Jaimoukha, 2005: 60). Sürgünün ardından camiler ve mezarlıklar yağmalanarak bu yapılarıdaki taşlar kaldırımlarda ve kentte kurulan fabrikalarda kullanılmış, İnguş, Çeçen, Arap dillerinde yazılan eserler yakılmış, Çeçen ile İnguşların tarihi mirasları yok edilmiştir. Ayrıca sokak ve cadde isimleri acilen değiştirilmiştir (Akhmadov ve Khasmagomadov, 2005: 885- 996). Çeçen ve İnguşların çıkarılan kararnamelerle 1957'de vatanlarına geri dönmeleri sorunların bittiği anlamına gelmemiştir. Bu durum Kafkasya'da etnik sınırların uyumsuz biçimde yeniden değişeceği anlamına gelmiştir ki İnguşlar ve Çeçenlere ait arsaların bir kısmı devlete tahsis edildiği için kanunsuz bulunmuş, bir kısmı da yerli olmayan halklara verildiği için sorunlar yaşanmıştır. Bu durum isyanların çatışmaların doğmasına neden olmuş ve 1991'de Grozni başkent olmak üzere Çeçenler İnguşlardan ayrılmıştır. Çeçen Savaşları sırasında tahribata uğrayan şehir günümüzde Çeçen Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti olmaya devam etmektedir.

Hasavyurt, Kumuk ovasında inşa edilmiştir ve Yarıksu ile Aktaş nehirleri kentin içinden geçmektedir. Adını Kumuk Prensi Hasav'dan alan Hasavyurt, Çeçen baskınlarına karşı Terek ve Sulak nehirleri arasındaki bölgeyi korumak için General Yermalov'un arzusu üzerine Yarıksu Nehri üzerinde

bir kale inşası ile kurulmuştur. Daha sonra Şeyh Şamil'e karşı güçlendirilen bu kale, 1931'de kent statüsü kazanmıştır.

Kafkas hattının doğu kanadının bir parçası Lezgi (Lezgin) hattıdır. Güney Kafkasya'da Lori ile Alazani nehirleri boyunca gelişmiştir. Lezgi hattı, Sunja hattından hemen sonra kurulmuştur. Bu hattın Ruslar için stratejik önceliği Lezgilerin saldırılarına karşı Gürcüleri korumaktır. Bu hat aynı zamanda doğuda yükselen gazavat hareketine karşı yapılmıştır. Nitekim bu bölgede Çeçenler ile Dağıstan imamlarına karşı askeri ve siyasi cepheler oluşturulmuştur. Bu hat doğu ve batı olarak iki kanattan oluşmaktaydı. Batı kanatta Karatuban, Satskhenisi, Kwareli, Sabuva ile Natlis-Mtsmeli, doğu kanatta Belokany, Zakatala ile Nukha bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları zamanla kente dönüşmüştür. 1830'da oluşturulan bu hat Zakatala köyünden başlamıştır (Лезгинская линия, 1911-1915: 560). Zakatala köyü Alazani Nehri'nin kolu olan Tala Çay'ın üzerinde kurulmuştur ve 1851'de kent statüsü kazanmıştır. Günümüzde Azerbaycan'ın bir kentidir.

Lezgi hattında 1830'da Alazani Nehri'nin kolu üzerinde Lagodehi kale olarak kurulmuştur. Bu kent, günümüzde Gürcistan sınırları içinde yer almakta olup, 1962'de şehir fonksiyonu kazanmıştır. Kwareli ise, 1964'de kent özelliği kazanmıştır. Kuzey Kafkasya'yı aşan bir hat olarak Lezgi hattı, Rus Kafkas hattının genişliğini ve Rus yayılmacılığını gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda Kafkas hattında kurulan tüm kentlerin ortak niteliği, Rus yayılmacılığını ve bölgede Rus hâkimiyetini yansıtmalarıdır.

Kafkas hattında son kurulan hat ve kent olan Beloroçensk'tir. Bu kent, Büyük Kafkas Dağları eteklerindeki Belaya Nehri kıyısında kurulmuştur ve Kuzey Kafkas Demiryolu bağlantısı bulunmaktadır. 1862 yılında Kazaklardan oluşan bir atlı birlik tarafından kale olarak kurulmuş, önce Maykop bölgesine eklenmiş, 1958'de kente dönüşmüştür. Beloroçensk de tıpkı Maykop gibi nüfusun büyük çoğunluğunu Ruslar teşkil etmektedir. 2020 nüfus verilerine göre Ruslar %87 ile birinci nüfus grubunu oluştururken, %7 ile Ermeniler ikinci, %0,51 ile Ukraynalılar üçüncü nüfus grubunu oluşturmaktadır (Белореченск, т.у). Bu bağlamda Beloroçensk'de ve Kuban hattında en büyük nüfus grubunu Ruslar ve ardından Ermeniler teşkil etmektedir.

4. Tartışma ve Sonuç

Kafkas hattı; Rus yayılmacılığının hidropolitik süreçlerine, biyopolitikalarına, teopolitik yaklaşımlarına ve sosyo-kültürel-ekonomik yapı üzerinden bir takım mekânsal düzenlemelerine dayalı olarak kurulmuş ve şu sonuçları getirmiştir:

- Kafkas hattı, Çarlık Rusya'sının bir tür hidropolitik faaliyetlerinin coğrafi vurgusu olarak akarsuları takiben askeri kalelerin oluşturulması ile gerçekleştirilmiştir. Bu kalelere Rus taraftarı nüfus yerleştirilmiştir. Kafkas hattında Ruslar tarafından sosyo-kültürel-demografik yapı adeta yeniden inşa edilmiştir. Rusya, bu hat boyunca demografik açıdan güven duyabileceği nüfusu yerleştirirken, bir yandan da askerî açıdan Rus güvenliğini kale kentler aracılığı ile sağlayarak bölgedeki varlığını tescillemiştir.

- Hat; işgale direniş gösteren Kafkas halklarının mücadelesini bitirmeye dönük Kafkasya'da nüfusu biçimlendirerek yeniden inşa sürecini içermiştir. Kafkas halkları, bu hat boyunca Çarlık

Rusya'sına karşı varlık mücadelesi vermiştir. Çarlık Rusya'sının uyguladığı biyopolitikalar ile yerli halklar yerinden edilmiştir. Bu açıdan hat, 1864 Çerkes sürgününün araçlarından biri olmuştur. Kafkas hattında kurulan kentlerde Kafkas Savaşı öncesindeki nüfusun etnik boyutu Ruslar, Ermeniler ve Ukraynalılar lehine değişim göstermiştir.

- Kafkas hattı inşa edilirken; ormanlar, tepelikler, akarsular, dağlar dikkate alınmıştır. Hattı ön plana çıkaran durum, günümüzde (bir kısmı kurucusunun adıyla anılan Grozni, Yekaterinodar gibi) kalelerden kentlere dönüşmüş askeri strateji ve demografik vurgulara sahip Kafkasya siyasi haritasını ortaya çıkarması olmuştur. Kafkasya'da akarsu hatlarında kurulan Rus kalelerinin gelişerek birer Rus kenti haline geldiği anlaşılmıştır.

- Kafkas hattına yerleştirilen halklar Hristiyan idi. Dolayısı ile Çarlık Rusya'sı, Kafkasya'da kendine taraftar Hristiyan nüfus aracılığı ile yerleşmeyi planlamış ve bu Hristiyan halklardan demografik, ticari ve askeri açıdan faydalanmıştır. Öte yandan Çarlık Rusya'sının, farklı etnik gruplara mensup Kafkas halklarının İslam bayrağı altında birleşmesini engelleyen teopolitik hedefi gerçekleştirdiği anlaşılmıştır. Nitekim hattın kanatlara ayrılarak Kafkas etnik grupları ile mücadele etmesi, bu durumun kanıtıdır. Bu dini bağlantının kesilmesi yalnızca bölge içinde değil, Osmanlı Devleti ile bağların zayıflaması ile de olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bölgede aktivitesinin azalması, Kafkas halklarının da Rus mücadelesi karşısında zayıflamasına neden olmuştur.

- Günümüzde Rusya Federasyonu'nun Kafkasya'da yaptığı durum uzaktan kontrol mekanizmasıdır. Akarsu hatlarında kurulan şehirler ise bu kontrol mekanizmasının bir parçasıdır. Kafkas hattı ile Kuzey Kafkasya'da büyük ölçüde hâkimiyet kazanan Çarlık Rusya'sı için Güney Kafkasya'ya erişimin yolu açılmıştır.

- Kafkas hattında kurulan yerleşmelerin dikkat çekici niteliği, Çarlık Rusya'sının Kafkasya'daki tarım (bağcılık, ipek böcekçiliği vb) ve ticari (ipek, pamuk, balmumu vb. malların sek edilmesi), nüfus (Rus, Ukraynalı, Kazak, Ermeni, Gürcü, vb.) politikalarının uygulandığı yer olmasıdır. Bu bağlamda Çarlık Rusya'sının Kafkas hattında oluşturduğu kentler; sosyo-politik, ekonomik, askeri stratejik, demografik açıdan Rus yayılmacılığının birer örnekleri olmuştur. Rusya'nın Kafkas hattında geliştirdiği kentler, bu kentlerin idari niteliğinin önüne geçen tarım-ticari fonksiyonlar ve bu fonksiyonlarda yerini alan nüfus ile beraber Rusya'ya transfer olmuş kent modelleri doğmuştur.

- Kafkas hattında kurulan kentler, eğitim merkezlerinin ve kültürel etkileşimlerin olduğu yerler de olmuştur. Bölgeye yerleştirilmiş etnik gruplar için okullar açılmıştır. Örneğin Kızılyar'ın tarım ve ticari yönünün ön plana çıkması ile bölgeye Gürcü ve Ermenilerin taşıdığı bağcılık nedeniyle bağcılık ve şarapçılık okulu, bölgede Ruslar tarafından mecburi kılınan ipek böcekçiliği okulu, Rus okulları, Nogaylar için beş okul, Müslüman çocukları için medreseler vardı (Nurmagomedovna, 2007: 51). Kafkas hattında Çarlık Rusya'sı Kafkas halklarından yerel giysiler, silahlar vb., öğrenmişlerdi. Kazaklar eserinde Tolstoy (2006: 44) bir Kazak kadınının Çerkes elbisesi giydiğinden söz etmektedir. Dolayısı ile Kafkas hattında kurulan yerleşmeler aynı zamanda kültürel etkileşimlerin olduğu hatlardır denilebilir. Kurulan kentler aynı zamanda Rus dilinin ve kültürünün yayıldığı hatlar olmuştur. Bu kentlerin ticari-kültürel vasıtalar ile yumuşak gücün temsilcisi olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Akarsular; yumuşak gücün dini, kültürel, ticari, askeri ve demografik kanalları olmuştur. Günümüzde

Kafkas hattında Rusların kurmuş olduğu kentlerde daha önceki yerli demografik yapı ile örtüşmeyen Rus, Ukraynalı, Ermeni nüfusu ağırlık kazanmıştır. Günümüzde ise Müslüman halkların bölgeden sürgün edilmesi ve bölgeye taşınan Hristiyan nüfus nedeni ile sosyo-kültürel yapısı büyük oranda dönüşmüş durumdadır. Sürgün sonrası bölgede kalan yerli halkların dini-ideolojik-kültürel yapısının baskılanması, onların gücünü zayıflatmıştır.

Çalışma; Kafkas hattında Rus yayılcı siyasetinde coğrafi determinizmi ortaya koyarak, Çarlık Rusya'sının hidropolitik ve biyopolitik yaklaşımlarını sunması açısından önemlidir. Ayrıca çalışmanın Kafkasya'da günümüze yansıyan sosyo-kültürel değişimleri ortaya koyması, Kafkas halklarının sürgününü ve bu bölgede onların aleyhine değişen demografiyi ön plana çıkarması ve Kafkas hattı üzerine çalışmaların son derece kısıtlı olması nedeni ile bilimsel katkı sunması önemli görünmektedir.

Notlar

1. Kazak; özgür yaşamayı seven başıboş kişi anlamına gelmekte olup, devlet otoritesinden hoşlanmayan halkları kapsamaktadır. Kuzey Avrupa'dan, Moskova bölgesinden gelen Kazak nüfusu, Çarlık Rusya'sı için son derece stratejiktir. Çarlık Rusya'sı, Asya steplerinde ve Kafkasya'da hâkimiyet kurmak adına nüfus mühendisliği için Kazaklardan yararlanmıştır. Kazak nüfusunun yerleştirildiği bölgelerin başında ise "Kafkas Hattı" gelmiştir.
2. Stanitsa; sınır hatlarında kurulmuş, etrafında gözetleme kulelerinin bulunduğu çitlerle çevrili Kazak köyleridir.

Referanslar/References

- Akhmadov, Ya. Z., Khasmagomadov E.Kh. (2005). *История Чечни в XIX—XX веках*. Moskova: M.: Puls. P. 690.ISBN 5-93486-046-1.
- Allen, W.E.D., Muradoff, P. (1966). *1828-1921 Türk Kafkas sınırındaki harplerin tarihi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Azerenko, A.S. (1986). *Kubandaki ana idari bölgesel dönüşümler. (1793-1985)*. Krasnodar: Krasnodar Kitap Yayınevi.
- Baddeley, J. F. (1989). *Rusların Kafkasya'yı istilası ve Şeyh Şamil*. (Çev. S. Özden). İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Bauman, Z. (2010). *Küreselleşme toplumsal sonuçları*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berkok, İ. (1958). *Tarihte Kafkasya*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Bilge, S. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Burykina, L.V. (t.y). *19. Yüzyılda Kuzeybatı Kafkasya'nın Çerkesoğulları*. Tarih Bilimleri.
- Canbek, A. (1978). *Kafkasya'nın ticaret tarihi. Eski Çağlar'dan XVII. Yüzyıl'a kadar*. İstanbul: Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Yardım Derneği Yayını.
- Coene, F. (2010). *The Caucasus*. New York: Routledge.
- Çatalkılıç, D. (2022). Kafkasya'da bir Rus kalesi: Vladikafkas (1784-1860). *Asead 10. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Ejser 10th International Symposium On Social Sciences 19-21 Kasım / November 2022 Türkiye/Turkey*.
- Çatalkılıç, D. (2019). *Çarlık Rusya'sının bir kolonizasyon modeli olarak Mozdok Hattı (1735-1832)*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> adresinden edinilmiştir.
- Çaycıoğlu, S.O. (2022). Çarlık Rusya'nın Kafkas hattının inşası ve Kuzey Kafkasya'da hâkimiyet kurma mücadelesi. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 86(306), 717-754.
- Dadaev, Yu.Y., (2017). *Роль Российской Империи В Возникновении И Развитии Городов Северного Кавказа (Kuzey Kafkasya Şehirlerinin Kökeninde ve Gelişiminde Rus İmparatorluğunun Rolü)*. (122-128). Grozni'nin Kuruluşunun 200. Yıldönümüne Adanmış Forum Grozni.
- Deniz, T. (2015). *Siyasi Coğrafya penceresinden sorunlar yumağı Kuzey Kafkasya*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Forsyth, J. (2019). *Kafkasya*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gammer, M. (1992). *Russian Strategies in the Conquest of Chechnia and Daghestan, 1825-1859*. 45-61. (Ed. M.B. Broxup).

- The North Caucasus Barrier. The Russian Advance Toward the Muslim World. ST. Martin Press New York.
- Gorbunova, N.V. (2017). Формирование Населенных Пунктов И Городов В Предкавказье И Северном Кавказе В Конце XVIII – Начале XIX В.: Правительственная Политика И Законодательные Основания. (103-112)Grozni'nin Kuruluşunun 200. Yıldönümüne Adanmış Forum Grozni.
- Grigorianz, A. (1999). *Kafkasya halkları tarihi ve etnografik bir sentez*. (Çev. D. Yurdakul). İstanbul: Yeni Binyıl yayınları.
- Hasanov, A. (2010). *Jeopolitik. Teorileri, metodolojisi, aktörleri, tarihi, karakteristiği, kavramları*. İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılık.
- İbrahimova, Z. Kh. (2006). *Çarlık istatistiklerinin aynasında Çeçenler (1860-1900)*. M. Probel.
- Jaimoukha, A. (2005). *The Chechens A Handbook*. Routledge Curzon. London and New York.
- Kaya, İ. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri*. Y. Arı ve İ. Kaya (Ed.), Coğrafya araştırma yöntemleri içinde (277-301). Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği Yayınları.
- Klaproth, J. (1814). *Travels in the Caucasus and Georgia*. London.
- Koçyiğit Türk, M. (2024). *Kafkasya'dan Maverayı Kafkasya'ya Türkiye için jeopolitikalar*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> adresinden erişilmiştir.
- Kravchenko V. (2002). *Ekaterina-Potemkin: "Buna göre olmak" "Stavropolskaya Pravda"*(30 Ağustos 2002).
- Kuçiev, A.G. (1995). *Gorod Mozdok: İstoriçeskiy Oçerk, Vladikavkaz*.
- Kurat, A.N. (2014). *Rusya tarihi. Başlangıçtan 1917'ye kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lordkipanidze, V., Totadze A. (2010). *The Population of the Caucasus. Caucasus Region Political, Economic and Security Issues*. Nova Science Publishers, Inc. New York.
- Nevruz, Y. (2017). *Rusya ve Kabardey ilişkilerinin gerçek yüzü*. Çerkes Dernekleri Federasyonu. Araştırma-Analiz.
- Nurmagomedovna, G.N. (2007). *Российские города-крепости в контексте политики России на Северо-Восточном Кавказе в XVIII – первой половине XIX в.: проблемы политической, экономической и культурной интеграции*. Tarih Bilimleri, Doktora Tezi, Mahaçkale.
- Petrenko, V. (2002). *Bozkırdaki kale. "Stavropolskaya Pravda"*(9 Ağustos 2002).
- Potto, V. A. (1887). *Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях* Томъ 2-й: Ермоловское время. (2. Baskı). St. Petersburg.
- Sabol, S. (2002). *Orta Asya'da Rus-İngiliz rekabeti*. Türkler Ansiklopedisi, Cilt 18. (587-595).
- Saydam, A. (2010). *Kırım ve Kafkasya göçleri 1856-1876*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2015). *Kafkasya gerçeği*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Tolstoy, L. (2006). *Kazaklar*. (Çev. L. Soykut). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yakunin M.A, Fedkin. M.I. (1977). *Tarihsel ve yerel tarih makalesi "Georgievsk"*. Stavropol: Stavropol Kitap Yayınevi.
- Yılmaz, H., Kaşıkçı, Y. (2006). *Tarihin sıkıştığı coğrafya Kafkasya*. Ankara: Elips Kitap.

Sözlük/Ansiklopedi Maddeleri

- Kempinsky, E.V. & Kudryavtsev, E.A. (2004). Новопавловск. Büyük Rus Ansiklopedisi, 35. Cilt.
- Кавказская линия (1894). Энциклопедический Словарь Брокгауза И Ефрона (Brouchaus ve Efron Ansiklopedik Sözlüğü). 86 ciltte (82 cilt ve 4 ek). Petersburg. https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Кавказская_линия.
- Краснодарский край (t.y). Rusya'nın şehirleri ve bölgeleri hakkında Halk Ansiklopedisi. "Benim Şehrim". Krasnodar.
- Курганинск (t.y). Rusya'nın şehirleri ve bölgeleri hakkında Halk Ansiklopedisi. "Benim Şehrim". Kurganinsk.
- Лезгинская линия (1911-1915). Askeri Ansiklopedi.<https://ru.wikisource.org/wiki/>
- Лезгинская линия (1911-1915). Военная Энциклопедия Сытина. (Sytin'in Askeri Ansiklopedisi). 18. Cilt. 18 ciltte / ed. V. F. Novitsky. Petersburg.
- Майкоп (1896). Энциклопедический Словарь Брокгауза И Ефрона (Brouchaus ve Efron Ansiklopedik Sözlüğü). 86 ciltte (82 cilt ve 4 ek). Petersburg. <https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Майкоп>.
- Терский (1901). Энциклопедический Словарь Брокгауза И Ефрона (Brouchaus ve Efron Ansiklopedik Sözlüğü). XXXIII.

Черноморская Кордовая Линия (1903). Энциклопедический Словарь Брокгауза и Ефрона (Brouchaus ve Efron Ansiklopedik Sözlüğü). 86 ciltte (82 cilt ve 4 ek). Petersburg. https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Черноморская_кордонная_линия.

İnternet Kaynakları

Yermolov'un bölge ofislerinin Stavropol'e devredilmesine ilişkin raporu (6 Eylül 1824). 02.04.2023 tarihinde http://gorodkresta.ru/index.php/docs/decrees/54-rap_ermolov_pris_mesta adresinden erişilmiştir.

Прохладный (2010). 04.04.2023 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

Владикавказ (t.y). 04.04.2023 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

Крепость_Назрань. (t.y). 04.04.2023 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

История_Грозного. (t.y). 04.04.2023 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

Agieva, L.T. (2016). 05.04.2023 tarihinde Sunja hattı sorunu üzerine (Bölüm I) ghalghay.com adresinden erişilmiştir.

Усть-Лабинск. (t.y). 05.04.2023 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

Кропоткин. (t.y). 05.04.2023 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

Армавир_(Россия). (2020). 06.04.2023 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

О городе Кропоткин. (2021). 06.04.2023 tarihinde <https://www.gorod-kropotkin.ru/Kropotkin> adresinden erişilmiştir.

Белореченск. (t.y). 06.04.2023 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

Краснодар. (t.y). 06.04.2023 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

Лабинск. (t.y). 06.04.2023 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

Курганинск. (t.y). 06.04.2023 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

Черкесск. (t.y). 06.04.2023 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

Славянск-на-Кубани. (2020). 07.04.2023 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

Невинномысск. (t.y). 09.04.2023 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

Кисловодск. (2010). 10.05.2023 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

Stavropol Raporu (1824). 12.09.2023 tarihinde https://gorodkresta.ru/index.php/docs/decrees/54-rap_ermolov_pris_mesta adresinden erişilmiştir.

Кавказская газета (1869). 24.05.2024 tarihinde <https://ru.wikipedia.org/wiki/> adresinden erişilmiştir.

Кропоткин. R. (2021). 24.05.2024 tarihinde <https://www.gorod-kropotkin.ru/o-gorode/o-gorode-kropotkine/> adresinden erişilmiştir.